

Ondernemen in een bewogen context: inzichten uit een kwalitatieve studie

Gronings Perspectief fase 4

Colofon

27 januari 2025

Onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen en Nivel, met gebruikmaking van het Groninger Panel van het Sociaal Planbureau Groningen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd met subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Auteurs

Drs. Judith van der Molen, Rijksuniversiteit Groningen
Drs. Maaïke Rozema, Nivel
Drs. Sanne Berends, Rijksuniversiteit Groningen
Dr. Babet Kanis, Nivel
Drs. Chantal D'Amore, Rijksuniversiteit Groningen
Drs. Marjolein Boendermaker, Rijksuniversiteit Groningen
Prof. dr. Michel Dückers, Rijksuniversiteit Groningen/Nivel
Dr. Annette Scherpenzeel, Nivel

Begeleidingscommissie

Dr. Melanie Bakema, Veiligheidsregio Groningen
Dr. Nienke Busscher, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen (technisch voorzitter)
Drs. Harm de Jonge, Nationaal Coördinator Groningen
Drs. Merel Jonkheid, Groninger Bodem Beweging
Drs. Jacolien Masselink, Gemeente Eemsdelta
Drs. George Medendorp, Openbare Orde en Veiligheid, Gemeente Het Hogeland
Prof. dr. Rob Meijer, Rijksuniversiteit Groningen
Drs. Susan Penterman, Instituut Mijnbouwschade Groningen
Drs. Isa Peters, Gemeente Groningen
Dr. Hanneke Pot, Instituut Mijnbouwschade Groningen
Dhr. Herman Rinket, Groninger Gasberaad
Mw. Carin Roggen, Provincie Groningen
Dr. Edwin Spijkers, GGD Groningen
Drs. Gerda Steenhuis, Groninger Dorpen
Dhr. Simon Strous, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Drs. ing. Gert-Jan Swaving, Nationaal Programma Groningen
Dr. Elianne Zijlstra, Rijksuniversiteit Groningen

© 2025; Rijksuniversiteit Groningen. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Rijksuniversiteit Groningen.

Voorwoord

Gronings Perspectief onderzoekt sinds 2016 de gevolgen van de gaswinning voor gezondheid en welbevinden, veiligheidspercepties en vertrouwen van bewoners. De huidige fase van Gronings Perspectief loopt van 2023 tot en met 2026. Het onderzoek in deze vierde fase, uitgevoerd door Rijksuniversiteit Groningen en Nivel in samenwerking met het Sociaal Planbureau Groningen, vindt plaats met subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (voorheen van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat). In dit rapport bespreken we de resultaten uit de interviews met ondernemers in het gaswinningsgebied in 2024. We hebben hiervoor twintig ondernemers geïnterviewd, waarbij onderscheid is gemaakt tussen ondernemers in het midden- en kleinbedrijf en ondernemers met een agrarisch bedrijf. Onze onderzoeksassistent Josephine Scheffelaar heeft een grote bijdrage geleverd aan het onderzoek met de codering van de interviews.

Binnen het onderzoek en de totstandkoming van dit specifieke rapport werken we met veel partners samen. We zijn dank verschuldigd aan onze begeleidingscommissie, bestaande uit vertegenwoordigers van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Nationaal Coördinator Groningen, Instituut Mijnbouwschade Groningen, Veiligheidsregio Groningen, Provincie Groningen, verscheidene gemeenten (Groningen, Het Hogeland, Eemsdelta), Groninger Dorpen, de Groninger Bodem Beweging, het Gasberaad, GGD Groningen, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen en adviserende wetenschappers. De begeleidingscommissie adviseert de onderzoekers bij het bepalen van de koers en de uitvoering van het onafhankelijke onderzoek. De namen van de commissieleden die betrokken waren bij het huidige rapport zijn weergegeven in het colofon.

Daarnaast gaat onze dank uit naar de klankbordgroep van bewoners, die meedenkt over onderwerpen en vragen vanuit het perspectief van bewoners. Ook danken we de klankbordgroep van professionals die vanuit hun expertise en ervaringen in het werkveld feedback geven op, en meedenken met, ons onderzoek.

Dit onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de bereidheid van de ondernemers in het gaswinningsgebied om deel te nemen aan de interviews. Ondanks de drukke agenda's van de ondernemers konden ze tijd vinden om hun verhaal aan ons te doen. Als onderzoekers waarderen we het bijzonder hoe de ondernemers dit in alle kwetsbaarheid met ons wilden delen en vonden het inspirerend om te horen hoe zij in het leven staan.

Michel Dückers en Annette Scherpenzeel
Onderzoeksleders Gronings Perspectief

Inhoudsopgave

Colofon	2
Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
Samenvatting	5
Leeswijzer	7
1. Inleiding en methoden	8
Achtergrond	8
Methoden	13
Methodologische beperkingen	16
Onderzoekspositie en ethische overwegingen	16
2. Algemene doorlopende impact	18
3. Financiële kwetsbaarheid	21
4. Stapeling van problemen	26
5. Regelingen, ondersteuning en advies	29
6. Binding met de praktijk	33
7. Toekomst onderneming	36
8. Discussie	39
Aanbevelingen	41
Onderzoeksteam en betrokkenen	44
Referenties	45
Bijlage 1 - Interview protocol	47
Bijlage 2 - Codeerschema	51

Samenvatting

Gronings Perspectief onderzoekt sinds 2016 de gevolgen van de gaswinningsproblematiek voor gezondheid en welbevinden van bewoners. Dit rapport richt zich op de impact van de gaswinning op ondernemers. Hiervoor zijn interviews gehouden met ondernemers die zowel wonen in het gaswinningsgebied als hun onderneming in het gaswinningsgebied hebben. Er is onderscheid gemaakt tussen ondernemers in het midden- en kleinbedrijf (mkb) en ondernemers met een agrarisch bedrijf.

Resultaten

Een aantal thema's die we bij andere doelgroepen ook vaak zien, komt in de interviews met ondernemers ook weer aan bod, zoals het (gebrek aan) perspectief, gevoelens van (on)veiligheid en de impact op gezondheid. De ervaringen van respondenten zijn niet allemaal gelijk, we zien hierin ook individuele verschillen. Hoe sterk respondenten van zich laten horen, de persoonlijkheid van respondenten en het verloop van het herstel- en versterkingstraject hebben invloed op de mate van impact die zij ervaren.

Financiële kwetsbaarheid

De gaswinningsproblematiek heeft voor een aantal respondenten financiële gevolgen. Door herstel- en versterkingwerkzaamheden hebben sommige respondenten minder omzet. Dit omzetverlies kan zich voor verschillende ondernemingen op veel verschillende manieren uiten. Daarnaast spelen er ook zorgen over het verlies van klanten, door werkzaamheden aan het eigen pand of in de omgeving van het pand. In sommige gevallen moeten respondenten eigen kosten maken in hun herstel- en versterkingstraject, omdat ze werkzaamheden of materialen voorschieten, het proces sneller willen laten verlopen of door de inzet van extra personeel. Enkele respondenten krijgen fiscale problemen met de waarde van hun pand, vooraf of tijdens de versterking. De onzekerheid over de kosten en het lange wachten zorgt voor frustratie en geeft stress bij respondenten.

Stapeling van problemen

Voor sommige ondernemers heeft de gaswinningsproblematiek zowel privé als zakelijk impact. De verstrengeling van deze impact verzwaart de mentale last voor respondenten. Daarnaast spelen er soms bijkomende problemen die naast de gaswinningsproblematiek ook aandacht vragen. Voor respondenten in het midden- en kleinbedrijf is dit bijvoorbeeld de nasleep van de coronaperiode en voor agrariërs zien we problemen met het mestoverschot. Sommige ondernemingen vervullen ook een sociale functie in de gemeenschap, waar andere bewoners hun verhaal kwijt kunnen. Respondenten horen van hun klanten dan veelal negatieve ervaringen, wat ook weer impact kan hebben op henzelf.

Regelingen, ondersteuning en advies

Voor ondernemers bestaan verschillende regelingen en vormen van ondersteuning om hen te helpen met hun herstel- of versterkingstraject. Deze regelingen en ondersteuning zijn niet voor alle respondenten duidelijk en toereikend. Betrokken instanties sluiten niet altijd goed aan bij de specifieke wensen van de onderneming en wat voor hun onderneming belangrijk is. Daarnaast ervaren sommige respondenten verschil in aanpak tussen zakelijke en niet-zakelijke panden. Over het Agroprogramma, ontwikkeld voor de ondersteuning van agrariërs in het gaswinningsgebied, zijn de meeste respondenten tevreden. Respondenten geven aan dat ze behoefte hebben aan een duidelijk overzicht van alle regelingen en één aanspreekpunt. Hierbij geven respondenten aan dat ze geholpen willen worden door vertegenwoordigers van de betrokken instanties die ook geld en mandaat beschikbaar hebben om zaken voor hen in gang te zetten.

Binding met de praktijk

Het verschil in werkstijl en de manier van presenteren van vertegenwoordigers van betrokken instanties leidt in sommige gevallen tot ergernis en frustratie bij respondenten. Het hebben van een karakteristiek pand kan een nadeel opleveren in de procedures en de mogelijkheden die ze hebben met het pand. Een aantal respondenten ervaart frustratie door het gebrek aan kennis van vertegenwoordigers van betrokken instanties over hun onderneming of het ondernemerschap.

Toekomst onderneming

De toekomst van de onderneming kan een zorg zijn voor respondenten door de problemen rondom de herstel- en versterkingsoperatie. Daarnaast leven bij sommige respondenten zorgen over de opvolging van hun bedrijf en ontwikkelingen in de gaswinningsproblematiek. Voor een aantal respondenten levert de herstel- en versterkingsoperatie ook kansen op voor hun onderneming, zoals verduurzaming en meer toekomstbestendig maken van het pand.

Discussie

De interviews geven meer inzicht in de impact van de gaswinningsproblematiek voor verschillende ondernemers. Voor een deel komt het beeld overeen met resultaten uit eerdere verdiepingsinterviews onder bewoners van huizen in versterking (Dückers et al., 2023) of ouderen (Rozema et al., 2024) als het gaat om de ervaren weerslag op eigen welzijn en gezondheid, veiligheidsgevoelens, toekomstperspectief en de leefomgeving. Daarnaast laten de interviews zien dat de gaswinningsproblematiek gevolgen heeft voor het ondernemerschap. Het beïnvloedt de uitvoering van het werk (minder of niet in staat tot productie of dienstverlening), de bedrijfsvoering (personeelskosten die doorlopen,

schade aan pand, wachttijd en onzekerheid) en de relatie met klanten. Die invloed staat enerzijds los van andere regionale sociaaldemografische en economische ontwikkelingen (krimp), de impact en nasleep van de coronapandemie en landelijke vraagstukken rondom stikstof, mestoverschotten en de landbouwtransitie (waar met name agrariërs zich geconfronteerd zien), maar komen er anderzijds bovenop en vormen, in dat geval, een bijkomende last.

Leeswijzer

In hoofdstuk 1 worden de achtergrond van het onderzoek en de gaswinningsproblematiek en de onderzoeksmethode toegelicht. In hoofdstuk 2 worden algemene thema's beschreven die we bij respondenten in dit rapport en in voorgaande rapporten ook zien en daarnaast bespreken we individuele verschillen. De hoofdstukken 3 t/m 7 gaan over thema's die specifiek gelden voor ondernemers. Deze thema's worden steeds geïllustreerd met quotes uit de interviews. Hoofdstuk 8 bevat een reflectie op bevindingen in de voorgaande hoofdstukken en aanbevelingen voor beleid rondom ondernemers in het gaswinningsgebied. Bijlage 1 bevat het interview protocol.

1. Inleiding en methoden

Gronings Perspectief onderzoekt sinds 2016 de gevolgen van de gaswinningsproblematiek voor gezondheid en welbevinden van bewoners. Eén van de speerpunten van het onderzoek is de impact van de versterkings- en hersteloperatie. Het doel van Gronings Perspectief is om door middel van onafhankelijk onderzoek inzicht te krijgen in de psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek. Gronings Perspectief wil daarmee bijdragen aan de collectieve beeld- en oordeelsvorming over wat goed gaat en wat beter kan of moet, in het belang van bewoners, inclusief potentieel kwetsbare groepen. In 2023 is de vierde fase van dit onderzoeksproject ingegaan. Het onderzoek bestaat uit een kwantitatief deel, waarin vragenlijsten worden afgenomen in een panel, en een kwalitatief deel, waarin verdiepende interviews worden afgenomen bij een kleine groep respondenten. Per rapport ligt de focus op een verschillende groep met specifieke uitdagingen als het gaat om de gaswinningsproblematiek.

Het vorige rapport over het kwalitatieve deel van Gronings Perspectief ging over de impact van de gaswinning op oudere bewoners (65 jaar en ouder) in het gaswinningsgebied (Rozema et al., 2023). Het huidige rapport richt zich op de impact van de gaswinning op ondernemers. Hiervoor zijn interviews gehouden met ondernemers die zowel wonen in het gaswinningsgebied als hun onderneming in het gaswinningsgebied hebben. Er is daarbij onderscheid gemaakt tussen ondernemers in het midden- en kleinbedrijf (mkb) en ondernemers met een agrarisch bedrijf.

Achtergrond

In deze vierde fase van dit onderzoek (2023-2026) wordt de lijn van eerdere fasen van het onderzoek voortgezet, door de impact van schade en schadeafhandeling (zie Box 1) en de versterkingsoperatie (zie Box 2) te onderzoeken. Binnen dat kader richten we ons in dit rapport op de gevolgen voor ondernemers in het gaswinningsgebied.

In eerdere fasen van Gronings Perspectief zijn de kwalitatieve en kwantitatieve onderdelen van het onderzoek samen gepresenteerd in één rapport (Dückers et al., 2023). In deze vierde fase is er voor gekozen om deze twee onderdelen apart te publiceren, om zo de impact van de gaswinningsproblematiek op de verschillende doelgroepen op een overzichtelijke manier weer te geven. Dit rapport over de gevolgen van de gaswinning voor ondernemers in het gaswinningsgebied wordt gelijktijdig gepubliceerd met een rapport van het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen (Zijlstra & Busscher, 2025). Het rapport van het Kennisplatform biedt inzicht in het stakeholderveld, de regelingen en waar de aanpak beter kan om ondernemers beter te ondersteunen. In dat rapport is een deel van

de interviews van Gronings Perspectief ook gebruikt om de ervaringen en behoeften van ondernemers in het mkb mee te nemen.

Box 1. Beschrijving schadeherstel

In het rapport wordt over schadeherstel gesproken, hiermee verwijzen we naar het herstel van alle schade veroorzaakt door de bevingen, bodemdaling en -stijging ten gevolge van de gaswinning in Groningen. Hierbij gaat het om alle vormen van schade, zoals fysieke schade aan gebouwen, immateriële schade en waardedaling van woningen. Het herstellen van deze schade is een taak van het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG).

Box 2. Beschrijving versterkingsoperatie¹

Met de term versterkingsoperatie verwijzen we naar de door de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) gecoördineerde grootschalige versterking of sloop en nieuwbouw van huizen, bedrijfspanden, scholen, kerken, dorpshuizen en monumenten in het aardbevingsgebied met een verhoogd veiligheidsrisico. Het gaat hier om versterking van huizen en (bedrijfs)panden zodat bewoners en bezoekers deze tijdig en veilig kunnen verlaten in het geval van een aardbeving, en niet om het herstel van schade aan huizen en (bedrijfs)panden door aardbevingen (daarvoor zijn andere regelingen en uitvoeringsorganisaties in het leven geroepen). Een deel van de huizen en (bedrijfs)panden in het aardbevingsgebied komt in aanmerking voor deze versterking.

Voor de opzet van dit kwalitatieve onderzoek zijn we, net als in het voorgaande rapport, uitgegaan van de elementen in de kernvergelijking van Dückers (2022), zie Figuur 1.1. Deze keten geeft weer hoe de gaswinningsproblematiek invloed heeft op de psychosociale gezondheid van bewoners in Groningen vanuit een crisisperspectief. De keten beschrijft hoe optimale crisisbeheersing afhangt van het minimaliseren of maximaliseren van vijf ketenelementen. Hierbij gaat het om de *primaire blootstelling* (aardbevingen veroorzaakt door gaswinning). Ook gaat het over tekortkomingen in het minimaliseren van *verlies en schade* (huizen raken beschadigd door bevingen, respondenten gaan er financieel op achteruit en verliezen hun dorpsgezicht) en *procedurele last* (respondenten ervaren veel

¹ Omwille van de leesbaarheid wordt in dit rapport gesproken over versterking, waarmee zowel versterking als sloop-nieuwbouw wordt bedoeld.

‘gedoe’ door instanties en regelingen). Bovendien ervaren bewoners in sommige gevallen een gebrek aan *erkenning* of *hoop en perspectief*.

Figuur 1.1

Deze elementen gelden voor alle bewoners en dus ook voor de ondernemers werkzaam in het gaswinningsgebied. De specifieke *context* van het ondernemen, naast het wonen in het gaswinningsgebied, bepaalt uiteindelijk in welke mate deze elementen van invloed zijn. Hieruit volgend hebben we de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

- Hoe ervaren ondernemers de gaswinningsproblematiek?
 - Ervaren zij specifieke gevolgen die niet in de keten zijn weergegeven?
 - Welke gevolgen zijn voor hen en voor hun onderneming het meest ingrijpend of belastend?
- In hoeverre is er sprake van stapeling van problemen voor bewoners die zowel wonen als een onderneming hebben in het gaswinningsgebied?
- Welke aanknopingspunten biedt dat om beleid/uitvoering voor ondernemers te verbeteren?

Ondernemers in gaswinningsgebied

Uit het rapport van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen komt naar voren dat de impact van de gaswinningsproblematiek op ondernemers lange tijd onderbelicht geweest (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2023). Recent onderzoek van Decisio en Ipsos laat zien dat in het gaswinningsgebied 21.640 bedrijven gevestigd zijn, waarvan 6.825 mkb-ondernemingen (2 t/m 249 werknemers) (Conradie et al., 2024). Hierin zijn handel, zakelijke dienstverlening, industrie en zorg de grootste sectoren. Voor een bredere context van het mkb in het gaswinningsgebied verwijzen we naar het rapport van het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen (Zijlstra & Busscher, 2025). Voor ondernemers zijn er op voorhand, mede puttend uit andere studies, een aantal voorzienbare aandachtspunten of zelfs verwachtingen te formuleren over de mogelijke impact van de gaswinningsproblematiek en andere ontwikkelingen voor ondernemers.

Primaire blootstelling

Binnen de context van de gaswinningsproblematiek zijn aardbevingen en bodembeweging al jarenlang een oorzaak voor schade aan huizen en (bedrijfs)panden en infrastructuur. Dit zorgt voor onveilige situaties en staat aan de basis van de herstelopgave. Risico's zijn afgenomen door de gaswinning af te bouwen, maar zijn niet geheel verdwenen.

Verlies en schade

Het onderdeel *verlies en schade* kan zich voor ondernemers uiten in financiële gevolgen voor hun onderneming. Uit bestaande literatuur weten we dat financiële zorgen voor ondernemers ook andere effecten kunnen hebben. Onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat ondernemers die financiële schaarste ervaren een verhoogde neiging hebben om financiële zaken te vermijden, wat daarop weer kan zorgen voor een verslechtering van hun financiële situatie (Hilbert, Noordewier, & van Dijk, 2022).

Procedurele last

Om de procedurele last van ondernemers te verminderen, zijn er een aantal steunprogramma's en adviestafels die de belangen van de ondernemers behartigen, zoals het Mkb-programma, Taskforce mkb. Voor een overzicht van de regelingen en ondersteuning voor ondernemers in het mkb verwijzen we door naar het rapport van het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen (Zijlstra & Busscher, 2025). Voor agrariërs zijn er het Agroprogramma en de werkgroep mestkelders.

Het Mkb-programma is een programma vanuit de provincie Groningen om ondernemers in het gaswinningsgebied die met hun bedrijfspand in een schade- en of versterkingstraject zitten te ondersteunen. Zij kunnen begeleiding en informatie over schadeherstel en versterking krijgen van mkb-consulenten (adviseurs) en gebruik maken van een subsidieregeling om deskundigen in te zetten. Vanuit het Mkb-programma is de problematiek voor het mkb in het gaswinningsgebied onderzocht om deze groep met het Mkb-programma beter te kunnen ondersteunen (Van der Togt, 2024). Hieruit komt naar voren dat ondernemers onzekerheid ervaren door de onduidelijke en trage procedures rond herstel- en versterkingsmaatregelen. Ondernemers ervaren daarnaast een verschil in aanpak tussen zakelijke panden en woningen (Van der Togt, 2024).

Voor ondernemers met een agrarisch bedrijf is ondersteuning mogelijk vanuit het Agroprogramma. Binnen dit programma kunnen agrariërs ondersteuning krijgen van consulenten die helpen bij investerings- en financieringsvraagstukken. Daarnaast helpen de consulenten bij de procedures rond schadeafhandeling en versterking en kunnen ze advies geven over de toekomstvisie van het boerenbedrijf. Dat was in 2019 ook een van de aanbevelingen van de agrarische tafel, een samenwerking tussen belangenorganisaties, maatschappelijke organisaties en de betrokken overheden (Kamerbrief Aanpak gevolgen

aardbevingen door gaswinning in Groningen, 2019). Vanuit hier is het Agroprogramma opgezet.

Erkenning

In voorgaande rapporten van Gronings Perspectief zien we dat bewoners van het gaswinningsgebied weinig erkenning ervaren voor de problemen rondom de herstel- en versterkingsoperatie (zie onder meer Dückers et al., 2024; Rozema et al., 2024). Het rapport over de impact van de gaswinning op ouderen laat zien dat ouderen vanwege hun leeftijd het gevoel kunnen krijgen dat ze niet altijd serieus worden genomen en niet altijd erkend worden als actief onderdeel van de maatschappij (Rozema et al., 2024). We verwachten dat voor ondernemers in het gaswinningsgebied ook gebrek aan erkenning zal gelden, maar dat de beleving en de impact van het gebrek aan erkenning zal verschillen door hun specifieke context van onderneming, zakelijke belangen en bedrijfspand(en).

Hoop en perspectief

Voor ondernemers is het belangrijk om rekening te houden met het toekomstperspectief van hun onderneming. In de interviews van het Mkb-programma met ondernemers zien we dat ondernemers indirecte gevolgen ervaren van de gaswinningsproblematiek op het voortbestaan van hun onderneming, mede door een gebrek aan economisch perspectief (Van der Togt, 2023). Voor agrarische ondernemingen spelen ook zorgen over het toekomstperspectief van hun bedrijf, bijvoorbeeld door de onzekerheid in verband met de landbouwtransitie (Walther, Stomph & van Dam, 2023), die veel agrariërs naast de gaswinningsproblematiek speelt.

Context

Wat betreft de context voor ondernemers in het gaswinningsgebied zijn er meerdere thema's in het ondernemerschap die meespelen. Uit onderzoek van de Universiteit Wageningen blijkt dat boeren, naast financiële impact, een sterke sociale impact ervaren ten gevolge van de landbouwtransitie (Walther, Stomph & van Dam, 2023). Boeren voelen zich onvoldoende gewaardeerd, ervaren een gebrek aan toekomstperspectief en een verlies van controle. Voor ondernemers in het mkb spelen soms nog de naweeën van de coronapandemie. Daarnaast heeft het gaswinningsgebied te maken met krimp en vermindering van het aantal winkels (Decisio & Ipsos, 2024).

Actuele ontwikkelingen

Als reactie op het rapport van de parlementaire enquêtecommissie heeft het kabinet een pakket met 50 maatregelen opgesteld, *Nij begun* (Kamerbrief Nij begun, 2023). Hiermee gaf het toenmalige kabinet uitwerking aan de aanbevelingen van de Commissie Van der Lee. Twee van deze maatregelen richten zich specifiek op ondernemers in het mkb en agrariërs.

Zo wordt er extra hulp geboden aan agrariërs met schade (maatregel 24) en is er extra steun voor ondernemers met schade en een vergoeding voor de waardedaling van bedrijfspanden (maatregel 25).

Methoden

Respondenten

Van de twintig interviews zijn er dertien interviews afgenomen met mkb'ers en zeven interviews met ondernemers met een agrarisch bedrijf. De leeftijd van de respondenten lag tussen de 33 en 66 jaar.

De respondenten zijn in eerste instantie benaderd via het Groninger Panel van Gronings Perspectief. In de panelmeting (resultaten worden beschreven in een nog te verschijnen rapport) van april 2024 hebben 272 respondenten aangegeven ondernemer te zijn en mee te willen doen aan een interview. Uit deze groep hebben we een selectie gemaakt van 113 respondenten op basis van leeftijd. Aangezien vorig jaar een rapport is verschenen over de impact op bewoners van 65 jaar en ouder (Rozema et al., 2023), hebben we gekozen om deze groep dit jaar te excluderen. Van deze 113 respondenten bleken, na benadering via e-mail of telefoon, 29 respondenten toch niet mee te willen of kunnen doen of toch niet aan de selectiecriteria te voldoen (ondernemer, mkb of agrariër, woonachtig in het gaswinningsgebied). Van 66 respondenten hebben de onderzoekers na herhaaldelijk contact te zoeken geen reactie gekregen. Uiteindelijk gaven achttien respondenten aan mee te willen doen aan een interview. Van deze achttien respondenten zijn tien respondenten geselecteerd voor een interview. Hierbij is rekening gehouden met een goede spreiding op basis van bedrijfstak (CBS, 2024), mate van schade en of er sprake was van versterking van een woon- of bedrijfspand.² Vanwege de ondervertegenwoordiging van detailhandel binnen de steekproef van respondenten zijn naast deze tien respondenten nog drie respondenten binnen deze bedrijfstak via het netwerk van de onderzoekers geworven (*snowball sampling*), zie Tabel 1.1.

Daarnaast zijn via het Agroprogramma ondernemers met een agrarische onderneming geworven. Consulanten van het Agroprogramma hebben agrariërs die zij bijstaan gevraagd of ze mee wilden doen aan een interview voor Gronings Perspectief. Hierbij is rekening gehouden met de spreiding in het soort agrarisch bedrijf (akkerbouw of melkveebedrijf en regulier of biologisch). Op deze wijze zijn uiteindelijk zes respondenten met een agrarisch bedrijf geworven. Daarnaast is een respondent met een agrarisch bedrijf via het netwerk van de onderzoekers geworven.

² In de interviews is zowel gesproken over het traject rondom schade en versterking van het bedrijfspand als van de eigen woning. In sommige gevallen was dit hetzelfde pand.

Tabel 1.1 Type onderneming

Type onderneming	N
Totaal	20
Midden- en kleinbedrijf	
Detailhandel	4
Bouwnijverheid	2
Verhuur roerende zaken en overige zakelijke dienstverlening	2
Horeca	1
Financiële instellingen	1
Industrie	1
Vervoer en opslag	1
Overige dienstverlening	1
Agrarische bedrijven	
Veeteelt	4
Akkerbouw	2
Gemengd	1

In Tabel 1.2 zijn andere kenmerken van de respondenten beschreven. Van de twintig respondenten zijn er negentien die schade hebben aan hun woning of bedrijfspand, één respondent had geen schade. Bij vier respondenten was geen sprake van versterking, twee respondenten waren aan het wachten op een (nieuwe) opname, twaalf respondenten zaten op het moment van het interview in het versterkingsproces en bij twee respondenten was de versterking al afgerond.

Tabel 1.2 Kenmerken van de 20 respondenten

Kenmerk	N
Totaal	20
Wervingsmethode	
Groninger Panel	10
Agroprogramma	6
Netwerk	4
Versterkingssituatie	
Wachten op opname	2
In versterkingsproces	12
Versterking afgerond	2
Versterking niet aan de orde	4
Schade	
Geen schade aan woon- of bedrijfspand	1
Wel schade aan woon- of bedrijfspand	19

Interviews

De twintig interviews met ondernemers hebben plaatsgevonden tussen juni en oktober 2024. De interviews zijn afgenomen bij respondenten thuis of bij hun onderneming, een enkel interview heeft plaatsgevonden op de faculteit van Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. De interviews waren semi-gestructureerd en gebaseerd op een vooraf ontwikkeld interviewprotocol (Bijlage 1). Voorafgaand aan de interviews hebben de respondenten een *informed consent* verklaring getekend. De focus van de interviews was schadeherstel en versterking en de impact van de gaswinning op de onderneming. De interviews duurden gemiddeld één tot twee uur.

Bij zes van de twintig interviews sloot een familielid van de respondent aan. Omdat we de twintig respondenten hebben geselecteerd op basis van hun onderneming, spreken we over twintig respondenten in twintig interviews. Met respondenten refereren wij naar de respondent met de onderneming, die het grootste gedeelte van het gesprek heeft gevoerd. Dit geldt ook in Tabel 1.1.

Analyse

De interviews zijn, met toestemming van de respondent, opgenomen met een opnameapparaat. Deze opnames zijn daarna getranscribeerd door een transcriptiebureau. De transcripties zijn met Atlas.TI gecodeerd door twee onderzoekers aan de hand van een codeerschema (Bijlage 2). Het codeerschema is opgesteld op basis van het interviewprotocol. Na afloop van alle interviews is het codeerschema aangevuld met codes over onderwerpen die besproken zijn in de interviews, maar niet in het interviewprotocol aan bod kwamen. Beide onderzoekers hebben het eerste interview allebei gecodeerd en daarna het codeerschema afgestemd en aangepast. De overige negentien interviews zijn door één van de twee onderzoekers gecodeerd. Deze coderingen zijn vervolgens samengevoegd tot relevante thema's, die de leidraad vormen voor de rapportage van de bevindingen. De resultaten in de Hoofdstukken 2 tot en met 8 worden geïllustreerd met citaten. Daarbij is gezorgd voor een brede vertegenwoordiging van de respondenten: van alle twintig interviews zijn citaten gebruikt. De citaten zijn letterlijk overgenomen uit de transcripties om zo dicht mogelijk bij de woorden van de respondent te blijven. Hierdoor zijn sommige (delen van) citaten meer spreektaal of niet helemaal correct Nederlands.

Methodologische beperkingen

Dit rapport focust zich op de impact van de gaswinningsproblematiek op ondernemers. Hierbij ligt de focus op het identificeren van zowel gemeenschappelijke thema's als bijzonderheden. Het is echter belangrijk om bij het lezen in gedachten te houden dat deze groep niet homogeen is. Naast verschillen in aard van het ondernemerschap (type bedrijf, sector) is er sprake van variatie in persoonlijke kenmerken en omstandigheden van respondenten die van invloed kunnen zijn op de impact van de gaswinning.

Onderzoekspositie en ethische overwegingen

In de laatste jaren is er toenemende aandacht voor het concept '*positionality*', hier 'onderzoekspositie' genoemd. Dit houdt in dat de onderzoeker als persoon invloed heeft op het onderzoek en dat het belangrijk is als onderzoeker hiervan bewust te zijn voor de kwaliteit van het onderzoek (Holmes, 2020).

De positie van de onderzoekers ten opzichte van ondernemers in het gaswinningsgebied is onderdeel van deze reflectie op de onderzoekspositie. De onderzoekers vallen zelf niet in de doelgroep van ondernemers en ervaren daarnaast zelf niet de impact van de gaswinning. Dit zou mee kunnen spelen in de mate waarin de respondenten zich begrepen voelen en zich willen uiten. De onderzoekers hebben hier rekening mee proberen te houden door duidelijk te maken aan de respondenten wat het doel van het onderzoek is, dat hun ervaring centraal staat en dat deze belangrijk is voor het onderzoek. Ook hebben de

onderzoekers geprobeerd het interview zo te doen dat het ook een mogelijkheid voor de respondenten was om hun ervaringen en gevoelens te uiten.

De onderzoekspositie van de onderzoekers kan daarnaast ook de gestelde vragen beïnvloeden. Om dit zoveel mogelijk te voorkomen hebben we ons voor het opstellen van het interviewprotocol gebaseerd op actuele vraagstukken voor ondernemers op dit moment in het gaswinningsdossier. Daarnaast hebben we het interviewprotocol laten inzien door de begeleidingscommissie en klankbordgroepen, om zo de invloed van persoonlijke opvattingen en denkbeelden van de onderzoekers hierop te beperken.

2. Algemene doorlopende impact

- We zien in de interviews met ondernemers een aantal thema's terugkomen die we bij andere doelgroepen ook vaak zien, zoals (gebrek aan) perspectief, gevoelens van (on)veiligheid en impact op gezondheid.
- De ervaringen van de respondenten zijn niet allemaal gelijk, we zien individuele verschillen. In hoeverre respondenten van zich laten horen, de persoonlijkheid van de respondent en het verloop van het traject hebben invloed op de mate van impact die de respondenten ervaren.

In de voorgaande rapporten van Gronings Perspectief zien we dat bewoners op verschillende manieren impact ondervinden van de gaswinning in Groningen (zie onder meer Kanis et al., 2024; Rozema et al., 2024). Veel van deze thema's zien we in de interviews met ondernemers ook weer terug, zoals (gebrek aan) perspectief, gevoelens van (on)veiligheid en impact op gezondheid. Respondenten geven ook in deze interviews weer aan dat het wachten op duidelijkheid en het missen van een tijdsplan veel impact kan hebben. Daarnaast horen we, net als in eerdere interviewrondes, ook in deze interviews over angst en gevoelens van onveiligheid bij respondenten en zien we dat respondenten gezondheidsklachten ervaren als gevolg van de gaswinningsproblematiek.

"Ik vind, kijk, als iemand tegen mij zegt: het duurt nog één jaar, voordat we dingen weten. Dat vind ik niet leuk, maar het is wel duidelijk. Nu weet je helemaal niks."

"Dit komt van de aardbeving, dat komt van de aardbeving. Ja, dit is een aardschade. Het zijn allemaal aardschades. En dan wordt je langzaam, heel koud. Van hè, wat gebeurt hier? Maar dit wil ik helemaal niet. Ik wil eigenlijk gewoon dat er iemand rondkomt met: ah joh, ouderdom, zetting, maakt niet uit, kan hier nog 100 jaar op staan. En dat was eigenlijk het moment dat, ja, dat echt letterlijk de aarde even onder je voeten weg gaat. (...) En dan, dat komt binnen. Heel, heel diep binnen."

"Ik kreeg last van mijn borst. We hebben medicijnen gehad, pff, want je bent eigenlijk constant scherp, gespannen, zenuwachtig, geprikkeld, slapeloze nachten. Alles. Je gaat eraan kapot."

Individuele verschillen

De ervaringen van de respondenten zijn niet allemaal hetzelfde. Veel van de respondenten ervaren problemen zoals in de voorgaande hoofdstukken beschreven, maar er zijn ook respondenten die (deels) een soepel proces ervaren. Daarnaast spelen ook andere factoren mee in de mate waarin respondenten impact ervaren van de gaswinning en de procedures

die ze doorlopen, zoals hoe sterk respondenten van zich laten horen en hun persoonlijkheid.

Luide stemmen

Eén van de factoren die respondenten noemen die mee kunnen spelen in het goed of slecht verlopen van het herstel- en versterkingsproces is hoe sterk men van zich laat horen. Respondenten noemen dat in hun beleving bewoners en ondernemers die hard schreeuwen en de media opzoeken, eerder geholpen worden dan bewoners en ondernemers die afwachten tot ze geholpen worden.

“Als je maar een hele grote mond opzet en van alles bedreigt, media zoekt en aandacht, daar dan meer bereikt wordt. Over het algemeen is dat wel zo, heb ik wel het idee. Goed, kijk, daar zijn we ook niet de mensen naar.”

“Voornamelijk het verschil tussen schreeuwers die alles voor mekaar krijgen. En mensen die het gewoon echt nodig hebben, die het niet voor mekaar krijgen.”

“Eigenlijk is dat fout. Hoe harder je schreeuwt en brult en scheld, hoe... Dat vind ik niet logisch (...) Je moet geholpen worden, ook al ben je niet, sta je niet vooraan in de rij, zeg maar. Ze schuiven je gewoon naar achteren.”

Persoonlijkheid

De persoonlijkheid van de respondenten kan ook een rol spelen in de mate waarin ze last hebben van de gevolgen van de gaswinning. Respondenten noemen bijvoorbeeld dat ze het makkelijker naast zich neer kunnen leggen dan anderen. Een andere respondent geeft als voorbeeld dat ondernemers -en dan voornamelijk agrarische ondernemers- sowieso al veel moeten inspelen op veranderlijke omstandigheden.

“Nou ja, ik bagatelliseer het vrij makkelijk, dat, ja weet je, boeien hè. Ik heb ook wel eens de helft van het huis nog niet af. Nou ja, dan kom je er niet. Helaas, als dat je stoort, ja. Ik ben daar niet zo moeilijk in.”

“Ja, ik denk dat, ik denk dat dat een beetje bij ondernemers, in ieder geval bij agrarische ondernemers, ook wel past. Je moet altijd aanpassen qua weersomstandigheden, qua regelgeving, die heel vaak verandert ook in de landbouw. Ja, we weten eigenlijk niet zo goed beter, maar leuk is het natuurlijk zeker niet.”

Traject

Tot slot wordt door sommige respondenten aangegeven dat factoren rondom het eigen herstel- en versterkingstraject mee kunnen spelen in de ervaren impact. Zo zijn

respondenten die snel geholpen worden, een duidelijk en kort traject hebben, positief over hun ervaring met de herstel- en versterkingsoperatie.

Interviewer: "Heeft u enig idee wat er bij jullie mee heeft gespeeld, dat het voor jullie wel goed is verlopen?" Respondent: "Dat wij een vroeg traject zijn gestart."

"Wij waren niet een van de eerste. Degenen die heel snel waren, die kregen met de NAM te maken, die hebben het gelijk afgewikkeld. Ik denk dat die het beste weggekomen zijn."

3. Financiële kwetsbaarheid

- Door de herstel- en versterkingsoperatie lijden sommige respondenten omzetverlies. Dit omzetverlies kan zich voor verschillende ondernemingen op verschillende manieren uiten. Daarnaast zijn er zorgen over het verlies van klanten.
- In sommige gevallen moeten respondenten eigen kosten maken in hun herstel- en versterkingstraject. Omdat ze werkzaamheden of materialen voorschieten, het proces sneller willen laten verlopen of omdat ze extra personeel in moeten zetten.
- Enkele respondenten krijgen fiscale problemen met de waarde van hun pand vooraf of tijdens de versterking.
- De impact van de financiële zorgen zit in de onzekerheid over de kosten en het lange wachten. Dit zorgt voor frustratie en geeft stress.

Dit hoofdstuk gaat over de financiële gevolgen van de gaswinningsproblematiek voor ondernemers. In de interviews met ondernemers hebben we gevraagd wat de financiële impact van de gaswinningsproblematiek is op hun onderneming. De respondenten vertellen dat ze omzetverlies hebben door de herstel- en versterkingsoperatie, extra kosten moeten maken en dat ze fiscale problemen ervaren.

Omzetverlies

Respondenten maken zich onder andere zorgen over het verlies van omzet door schadeherstel en de versterkingsoperatie. Dit kan zich voor verschillende ondernemingen op uiteenlopende manieren uiten, zoals duidelijk wordt in onderstaande citaten. De tijdsinvestering die alle afspraken en procedures vragen zorgt ervoor dat respondenten minder tijd en aandacht in hun onderneming stoppen. Respondenten geven bijvoorbeeld aan dat ze bij allerlei besprekingen en afspraken moeten zijn waardoor ze op dat moment niet kunnen werken. Het IMG en de NCG hebben een aantal regelingen waarmee ondernemers deze kosten vergoed kunnen krijgen (IMG, z.d.; NCG, 2024). Enkele respondenten noemen hierbij dat het verlies van inkomsten soms moeilijk te bewijzen is.

“Het is niet te bewijzen. Dat is het probleem. Maar het is natuurlijk logisch als je in plaats van 40 uur in de week, ik zeg even 30 uur in de week kan werken (...) Dus ja, het heeft geheid financiële consequenties.”

“Op een gegeven moment wil NCG graag met je aan de keukentafel toch dingen doorspreken en ja, je moet er elke keer weer voor thuis komen. Want je werk is niet hier in de buurt, maar dat is overal en nergens. En als je ver van huis bent, dan kom je niet eens 's avonds thuis. (...) Moet je naar huis

gepland worden. Of je moet een heel stuk leeg rijden om naar huis te komen. Dus je mist eigenlijk best omzet en de daaruit voortvloeiende winst."

"Dan kan je geen afspraken plannen die dag. Loop je inkomsten mis. Die kan je niet verhalen. Die ben je wel kwijt."

"Je kan niks meer. Bedrijf staat gewoon stil. Als dat inderdaad zes weken zou zijn, dan zou je wat kunnen regelen. Negen weken wordt al lastig, achttien weken kan je vergeten, maar als er dan ook weer een jaar bij komt, dan ben ik gewoon, dan ben je failliet."

Ook voor agrarische bedrijven komt er van alles bij kijken op het moment dat het bedrijf versterkt zou moeten worden. Een agrarische ondernemer legt uit wat de gevolgen van het verplaatsen van melkvee kunnen zijn op de omzet van het bedrijf.

"Maar ik zeg: de koeien die bij mij daarheen gaan, stressfactor voor de koeien, melkderving, dus gaan ze een paar liter minder geven. Uiteindelijk komt het wel weer, maar ze gaan een paar minder liter geven. Voor mij is het wel weer 30 of 40.000 euro of misschien wel 80.000 euro op jaarbasis dat ze verlies draaien. Dat wil ik gecompenseerd hebben. Het stuk land wat ik inlever kan ik geen voer vanaf halen, kan ik geen mest op plaatsen, wil ik gecompenseerd hebben"

Bij de respondenten met een bedrijfspand of winkel waar klanten naartoe komen zijn er daarnaast ook zorgen over of de klanten wel weer terugkomen, nadat hun onderneming dicht is geweest voor de versterking. Maar ook respondenten die geen fysieke locatie hebben, maar tijdelijk niet in hun kantoor in huis kunnen werken omdat bijvoorbeeld hun woning versterkt wordt of omdat ze niet bij hun opslag kunnen, zijn bezorgd of klanten wel weer bij hen terug komen.

"Maar je weet nooit of je alles weer terug hebt gekregen van hoe het was. Dat is ook de reden dat ik niet helemaal dicht wou, een jaar lang. Want wie zegt dat mijn vaste klanten, als die ergens anders een [winkel] hebben ontdekt en zeggen van: nou dat bevalt me ook goed, daar blijf ik."

"De klanten die wij hebben, als wij ze niet helpen, dan ben je ze kwijt."

"Ik ben zelf nogal van mening dat het niet werkt, als de klant twee keer voor een dichte deur komt te staan, dan komen ze een derde keer niet weer."

Een van de respondenten legt uit dat ook als de versterking nog niet is begonnen, er zorgen bestaan over het verlies van klanten. Doordat ze wachten op de versterking kunnen ze geen investeringen doen in het pand. Deze respondent geeft aan dat sommige klanten het bedrijf anders beoordelen door de aftakeling van het bedrijfspand en kiezen voor een ander bedrijf.

"Je hebt ook een bepaalde categorie die zegt van: nou ja, weet je, dat past toch niet bij wat we zoeken. Dus het kost je op die manier wel een klant die anders wel gebleven zou zijn. En die dus afhaakt vanwege het pand."

Extra kosten

Ondernemers kunnen ook financiële schade ondervinden door eigen kosten die ze soms moeten maken tijdens het schadehersteltraject of de versterking van hun pand. Deze kosten worden meestal door IMG of NCG vergoed. Respondenten geven in de interviews aan dat dit niet altijd goed gaat. Het kan bijvoorbeeld lang duren voordat de kosten worden terugbetaald, zoals in het geval van een respondent die zelf een deel van de werkzaamheden heeft uitgevoerd en dit nog terug moet krijgen via de vergoeding voor werk door derden.

"Dat werk door derden, wat we zelf hebben gedaan. Met eer en geweten heb ik alle uren opgeschreven en daar hoeven we niks aan te verdienen. Ik heb de boekhouder gebeld. Ik zeg: wat kost een personeelslid mij per uur? (...) Nou, daar rolde een bedrag uit, dus netto-netto. Dat heb ik doorgegeven. Het aantal uren heb ik doorgegeven en noem maar op. Hè, die omzetzijning heb ik doorgegeven. En dat is, dat was vorig jaar november, maar ik heb nog niks."

Sommige respondenten geven ook aan dat ze alvast kosten maken omdat ze het proces willen versnellen en dat het niet altijd duidelijk is welke kosten ze achteraf kunnen indienen.

"De opslag moeten wij bijvoorbeeld zelf betalen, wat hier niet kan blijven staan en niet in de tijdelijke woning kan, dat is dan inderdaad een stukje wat je dan zelf moet betalen."

"Nou, toen dachten we eigenlijk wel zo van, maart, april, moeten we nu wel iets weten. Sindsdien weten we nog helemaal niks. Kijk, en we hebben nu een ingang gezocht bij een bouwbedrijf, maar het zijn wel allemaal extra kosten voor ons, nu. Architect loopt, gemeente loopt, het loopt allemaal door hè? Dat soort extra kosten is voor ons allemaal wel natuurlijk ook risico. Met in ons achterhoofd van nou, krijgen we wel van de NCG wat we willen krijgen?"

Een andere manier waarop ondernemers extra kosten kunnen hebben, is het inzetten van extra personeel. Alle regelzaken en mentale last die herstel- en versterkingswerkzaamheden vragen van ondernemers leidt er bij sommige respondenten toe dat ze extra personeel inzetten om zichzelf vrij te kunnen maken of dat ze extra personeel nodig hebben om hun onderneming draaiende te houden.

“Nee, zeggen ze, dit is geen schade, dat is gewoon ondernemerschap. Ik zeg: ondernemerschap? Ik had die dames niet hoeven aan te nemen als ik hier niet met die bevingsellende zat. Ik zeg: ‘alles is gerelateerd’. Het is allemaal causaal verband na de bevingen.”

[Over de gevolgen van het verzetten van een overleg met NCG naar een week later]: “Wij hebben morgen de hele dag vrij gepland. Er is personeel aangenomen. Die ga je nu niet meer zeggen van, morgen hoef jij niet te werken, want het overleg gaat niet door. Het personeel gaat ervan uit dat ze werk hebben. Weet je, dus dan zou ik zeggen van: nou, ik pak jou gewoon een aantal uren loon af. Nou, dat vind ik niet terecht. Dus laten wij het personeel gewoon werken. Maar het is niet nodig. En volgende week moet ik extra personeel inzetten. Omdat we dan zelf daar aan het werk zouden zijn en nu moet er dan iemand anders.”

Fiscale problemen

In sommige gevallen ontstaan voor respondenten problemen met de waarde van het pand als het versterkt moet worden of tijdens de versterking. Een probleem waar respondenten bijvoorbeeld tegenaan lopen zijn de fiscale kwesties die het met zich meebrengt als ze op dat moment hun bedrijfspand moeten of willen omzetten naar een privé pand, bijvoorbeeld omdat ze willen stoppen met hun onderneming of omdat de belastingdienst het niet meer als bedrijfspand beschouwd. Daarnaast ontstaat er soms onduidelijkheid rondom het bestemmingsplan van het pand.

“Het staat nu leeg en dat geeft ook fiscale problemen. Want het pand is, staat bij ons in de boeken en het is een bedrijfspand. En als die een half jaar leeg staat dan wil de fiscus graag dat die naar privé gaat. Maar tegen welke waarde gaat die naar privé?”

“Ja, hebben natuurlijk wel met de boekhouder over gehad, financieel, moet ik bedoel dan heb je zo’n huis die nou op bepaalde waarde staat, weet je wel. En als die op privé gaat zetten, omdat het nou een bedrijfswoning is en je zou stoppen en je zou er een privé pand van maken, dan moet je hopeloos veel afrekenen met de belasting.”

“Zij accepteren niet dat wij het bedrijf hebben. Zij hebben ook consequent aangehouden dat, want bij onze woning is een woning met bedrijfspand, bedrijfsfunctie. (...) Dat wordt consequent als privé beschouwd en onze opslag, dat is een privé opslag. Het is privé pand.”

Impact financiële zorgen

De verschillende manieren waarop ondernemers een financieel risico lopen kunnen ook van invloed zijn op hun dagelijks leven. Een aantal respondenten benoemt de gevolgen van de financiële zorgen die ze hebben. Zo moest een respondent die langere tijd buiten de deur werkte als zzp’er steeds naar huis komen voor alle afspraken, waardoor hij steeds minder opdrachten kreeg. Deze respondent vertelde dat hij er op een gegeven moment voor koos

om dan maar thuis te blijven om er voor zijn gezin te kunnen zijn, maar daardoor geen inkomen meer had.

“Dus ik bedoel, [de veiligheid van de woning] was eigenlijk ook het meest belangrijke, totdat je op een gegeven moment op het punt komt dat je in de wisselwoning zit en je constateert dat je eigenlijk gewoon niet meer weg komt en je dus eigenlijk gewoon geen inkomen meer hebt gewoon. Want je bent zzp’er, dus ik bedoel, d’r komt ook echt gewoon niks meer binnen. Nul komma nul. (...) En ondertussen ook nog bijna een jaar lang je spaargeld ligt te souperen om d’r maar doorheen te komen. Dat je op een gegeven moment bij de AH ‘s morgens om acht uur samen met nog drie, vier anderen staat in de hoop dat die zakjes van één euro d’r liggen.”

Vooraf het lange wachten en de onzekerheid over extra kosten worden genoemd als stressvolle factoren. Respondenten geven aan dat ze hierdoor extra stress ervaren en er slapeloze nachten van hebben.

“Terwijl zij het gewoon nog weer een paar jaar opschuiven, waar je geen invloed op hebt en dat het dan duurder is, nou ja. Daar moet je dan maar voor tekenen als klein bedrijf.”

“Kijk, wij weten dat we iets moeten bijleggen. Maar we weten niet hoeveel, dus dat is voor ons gewoon een heel groot risico. Is het voor ons financieel haalbaar om dan uiteindelijk iets nieuws neer te gaan kunnen zetten? Ja, wij nemen dat risico, wij nemen nu dat risico, maar dat is voor ons ook, ja, dat is voor ons ook slapeloze nachten, want ja, je weet ook, je weet eigenlijk nog helemaal niks.”

“Eigenlijk vanaf 2014 al mee aan het vechten geweest, van d’r is wat met die schuur aan de hand? November 2023 krijg je te horen dat de stal total loss verklaard is. Ja, hebben we acht ton geïnvesteerd. Maar de stal is nou geen dubbeltje meer waard. Nou ja, hoe moet je dan verder?”

4. Stapeling van problemen

- De verstrengeling van de zakelijke impact en de privé impact van de gaswinningsproblematiek verzwaart de mentale last voor respondenten.
- Voor respondenten spelen soms bijkomende problemen die naast de gaswinningsproblematiek ook aandacht vragen. Voor respondenten in het midden- en kleinbedrijf gaat het bijvoorbeeld om de nasleep van de coronaperiode en voor agrariërs om problemen met het mestoverschot.
- Sommige respondenten vervullen met hun onderneming ook sociale functie in de gemeenschap. Ze horen van hun klanten veelal negatieve ervaringen, wat ook weer impact kan hebben op henzelf.

In het leven van ondernemers kunnen - naast de gaswinningsproblematiek - ook andere thema's spelen die impact hebben op hun dagelijks leven. Ondernemers in het mkb ervaren andere zaken die de mentale last kunnen verhogen dan respondenten van agrarische bedrijven, zoals de coronaperiode en krimp. Voor agrarische ondernemers speelt bijvoorbeeld de landbouwtransitie en de stikstof- en mestproblematiek.

Verstrengeling zakelijk en privé

De verstrengeling van de zakelijke impact en de persoonlijke impact zien we in de interviews terug. Zo maken sommige respondenten zich naast het herstel- of versterkingstraject zorgen over de veiligheid van de woning, een gezin waarvoor ze moeten zorgen en mantelzorg. Dit speelt bij sommige respondenten mee in de mentale last die ze ervaren. Daar komt bij dat voor een groot deel van de respondenten de onderneming in hun woning zit of doordat het bedrijfspand en de woning aan elkaar vastzitten.

"Dus dat geeft behoorlijk wat stress en daarnaast heb je gewoon je werk, je hebt je gezin en alles moet doorgaan. Nou, als ondernemer ben je al heel erg druk. En dit is gewoon een fulltime baan die je erbij hebt."

"Hè, maar die frustratie, die gaat zo onder je huid zitten en daar hebben we ook nog gewoon een bedrijf draaiende te houden. Dat je, dat je gewoon emotioneel, zit je gewoon vol. En dat hè, en dat, ja, ik denk dat merken de kinderen wel. Dat weet ik wel zeker."

"Als persoon ben je er veel mee bezig. Dat betekent dat je focus op je bedrijf iets minder is. Want ja, als je gestrest rondloopt. Vanwege allerlei perikelen aan je woning, gaat dat ook zijn gevolgen hebben voor je bedrijf."

"Zowel het dak boven je hoofd als je broodwinning, gaat stuk."

"Het is zo'n complexe toestand. De regelgeving, huidige situatie, het bedrijf wat door moet draaien, je hebt de kinderen, het gezin, je hebt de stressfactor van de bevingen voor de toekomst, maar voor het heden, voor het verleden. Je bent er iedere dag maar mee bezig en op een gegeven moment breekt het je gewoon en dat was bij ons ook. Het heeft ons ook bijna gebroken."

Bijkomende problemen

Voor respondenten in het mkb speelt de coronaperiode soms nog mee. In deze periode hebben sommige respondenten een zware tijd gehad door de corona maatregelen of dat ze tijdelijk hun onderneming moesten sluiten. Respondenten leggen uit dat die periode ook al een klap was voor hun bedrijf en dat ze daarnaast ook nog met de impact van de gaswinning zitten.

"Ik heb coronatijd bezoek meegemaakt. Ik zit heel erg met wetgeving. De wetgeving voor mijn winkel is zodanig veranderd dat ik al drie keer opnieuw heb moeten beginnen. Ja en dan helpt zo'n akkefietje met een paar bevinkjes ook niet, laat ik het zo zeggen."

"Alleen, tot op heden, hebben wij, wij zijn al die jaren zo aan het meegaan om te zorgen dat dat gewoon doorgaat. Want hè, ons bedrijf, we zijn hier natuurlijk begonnen in 2018 en 2019 was het eerste jaar. Daarna kwam corona natuurlijk, dus dat was ook niet heel fantastisch voor ons bedrijf. En sindsdien gaat het heel goed hè, mensen zijn tevreden of gaat het fantastisch, maar toch kunnen we niet, we kunnen niet door. Alles staat stil."

Een specifiek probleem voor agrariërs speelt rondom lekkende mestkelders. Hierdoor loopt het grondwater in hun mestkelder met als gevolg dat het volume van de mest groter wordt, terwijl sommige agrariërs al kampten met een mestoverschot. Enkele respondenten vertellen over problemen waar ze in dit verband tegenaan lopen, zoals het vinden van nieuwe opslag om de mest in kwijt te kunnen of het extra moeten afvoeren van de mest.

"Je hebt je mestkelders, je hebt je mestsilo en je hebt je opslag berekend voor zoveel koeien. Maar ik bedoel maar, als daar dertig, veertig procent water inloopt, dan heb je die opslagcapaciteit, is gewoon te klein dan voor de stallen."

"De mestkelder is sowieso lek. Dat is duidelijk en dat heeft veel schade. Alleen, ze gaan er nu vanuit dat je dan naast... Dat je er gewoon een bovengrondse mesttank naast gaat bouwen. En dan is je bouwvlak gewoon eigenlijk te krap ervoor. Je zit er helemaal vast."

"Ik zal nooit weer vergeten, ik heb nog nooit een mesttank op zondag aan de trekker gehad, nooit. En ik had nu op zondag dat we de mest achter uit de kelder of hiervoor uit de kelder, halen we de sleufsilo halen we leeg, hebben balen ingezet, plastic ingemaakt, daar weer mest ingestopt. Om te zorgen dat de koeien niet door de blubber heenlopen. Dat was op zondag, en maandag en dinsdag"

was het kerst en op woensdag hebben ze bij mij de eerste 100 kuub aan drijfmest opgehaald, omdat ik van gekkigheid niet meer wist waar het heen moet. Dus dat was extra afvoer.”

Sociale functie

Meerdere respondenten hebben ook beroepsmatig voortdurend met bewoners te maken die last hebben van de gaswinningsproblematiek. Naast hun eigen proces horen ze ook veel ervaringen van andere bewoners. Enkele respondenten benoemen op welke manier dat ook weer impact kan hebben. Zo legt een respondent uit dat hij met sommige klanten heel lang in gesprek is over hun versterkingstraject terwijl hij daar bedrijfsmatig niet zo veel aan heeft.

“Hè, dat is eigenlijk afgesloten, hè. Dus we kunnen ons nu weer concentreren op waar we goed in zijn met ons werk. Maar dan nog komen we in het veld en in de winkel. Hè, dus dan krijg ik een klant die iets koopt voor vijf euro, maar ben ik er misschien wel 20 minuten mee aan het praten, omdat ze hele verhalen kwijt willen aan jou.”

Voor enkele respondenten levert de herstel- en versterkingsoperatie voor hun eigen onderneming extra werk op, zoals timmerbedrijven, bouwmarkten en hoveniers. Maar ook hier zien we dat sommige respondenten de impact van alle verhalen van bewoners te groot vinden om dit werk aan te (blijven) nemen. Een respondent vertelt dat hij veel versterkingsklussen met zijn bouwbedrijf heeft gedaan en daar veel verhalen van bewoners hoort over de problemen tijdens hun versterkingstraject.

“Nee, ik heb daar geen zin in. Ik zie daar mensen gewoon, ik zie schreeuwers geld krijgen en ik zie mensen die, die echt, echt in de shit zitten, die zie ik gewoon nul op het rekest krijgen. Ja, heel triest. Ik ga daar ook mee stoppen, want ik ben er helemaal van uch. Ja. Die tak van sport, ja. Ik word er heel depressief van. Het is een buitengewoon makkelijke manier van geld verdienen.”

Later in het interview vertelt deze respondent dat hij eerder goed heeft verdiend aan deze klussen, maar daar zo ongelukkig van werd dat hij daarmee wil stoppen.

“De afgelopen jaren heb ik daar goed aan verdiend, ja. Dat is absoluut waar. Ja ik kwam elke dag met een kutgevoel thuis, zal ik zo maar even plat zeggen. Ja, en dat is, ja, daar ook, daar is het leven te kort voor.”

5. Regelingen, ondersteuning en advies

- De regelingen, ondersteuning en advies zijn niet voor alle respondenten duidelijk en voldoende, daarnaast ervaren sommige respondenten verschil in aanpak tussen zakelijke en niet-zakelijke panden.
- Over het Agroprogramma zijn de meeste respondenten tevreden.
- Respondenten hebben behoefte aan een overzicht van alle regelingen en een duidelijk aanspreekpunt. Daarnaast is het belangrijk dat de mensen die hen helpen ook mandaat en geld hebben om dat te doen.
- De betrokken instanties sluiten niet altijd goed aan bij de specifieke wensen van de onderneming en wat voor hun onderneming belangrijk is.

Naast de regelingen en ondersteuning voor bewoners in het gaswinningsgebied, zijn er ook verschillende regelingen en subsidies voor ondernemers. In de interviews vertellen respondenten over de ervaring met deze regelingen en wat hun behoeften zijn in de ondersteuning bij de herstel- en versterkingsoperatie. Hierbij noemen respondenten dat ze weinig afstemming ervaren op hun persoonlijke situatie als ondernemer.

Ervaring met ondersteuning

In interviews zien wij dat respondenten aangeven dat er veel onduidelijkheid is rondom procedures. Daarbij worden de hoeveelheid aan regelingen genoemd, het gebrek aan informatie rondom regelingen en veranderingen in regelingen. Daarnaast noemt een van de respondenten dat de hulp die daarbij geboden wordt niet afdoende is.

“Waar ik echt een beetje moe van word, is dat er zoveel regelingen naast mekaar bestaan, dat je nog steeds, en IMG en NCG. En als die twee nou gewoon naadloos op elkaar aansluiten.”

“Ja, want het blijft maar spelen van: wat moet je nu kiezen dan? Hoe moet dat? Wat? En dan kun je dus aanklikken: ik wil hulp bij de keuze. Nou, hupsakee. Die knop maar ingeramd. Ja, dan krijg je dus de uitleg van: hier kun je uit kiezen. Nou, dat helpt maar niet heus.”

In de interviews zien we ook dat respondenten verschillen ervaren in de aanpak voor bewoners en voor ondernemers met een bedrijf(spand). Hierbij noemen enkele respondenten ook dat ze het idee hebben dat ze minder snel worden geholpen omdat een bedrijf versterken ingewikkelder is.

“Ook op het gebied van financiële ondersteuning, omdat je met je bedrijf ook moet verkassen. Nou, daar wordt totaal niet proactief over meegedacht. Daar bij de bewoner, die moet een vergoeding

hebben. Maar als je als bedrijf ook de nodige kosten maakt en minder inkomsten hebt, zijn ze niet echt mee bezig. Ja, je kan een claim indienen, maar dan moet je ook bewijsvoering aantonen. Ja, hoe ga je dat in vredesnaam bewijzen?"

"Maar dan krijg je toch het idee van, ja dat men toch blijkbaar toch om die agrarische bedrijven een beetje heen lopen of dat het allemaal moeilijk is. Met dat Agroprogramma, dan zie je wel hier en daar iets van vooruitgang, maar ik heb het idee dat men bij de particulieren allemaal sneller uiteindelijk tot een oplossing komt."

De respondenten die bij het Agroprogramma zijn aangesloten zijn daarover overwegend positief. Ze voelen zich daar ontzorgd en ervaren dat de betrokken begeleiders beschikken over goede kennis van zaken.

"Je wordt geconfronteerd met zoveel informatie. En je weet totaal niet waar ze het allemaal over hebben. En dan het Agroprogramma weet gewoon waar ze het over hebben. In totaal. Nou en dan meestal zitten we even na en dan, hij maakt een verslagje. Nou, vervolgens maakt hij weer een nieuwe afspraak. Ja, als ik dat zelf allemaal moet doen."

"Je moet elk keer weer inplannen, dan komen ze weer met van, en dan moet je er weer mee bezig, moet je er weer op reageren en dan wordt er weer niet terug gereageerd. Ja, er gaat echt heel veel tijd inzitten. Dus, maar wij zijn wel heel erg blij met het Agroprogramma, want dat is voor ons echt wel een uitkomst. Ja, ook qua documentatie en dingen opschrijven en afspraken nakomen."

Bij enkele respondenten leidt de frustratie rondom de procedures er zelfs toe dat ze geen nieuwe schades meer willen melden of regelingen willen aanvragen.

"De ervaringen met de schademelding en de afwikkeling daarvan, heeft ons eigenlijk doen besluiten maar geen schade meer te melden. Want dat was vrij frustrerend."

"Ik moet zeggen dat ik eigenlijk niet eens zin heb om die 10.000 euro aan te vragen, alleen om het ambtelijke geneuzel eromheen."

Behoeftte aan ondersteuning

Als we met respondenten spreken over waar ze behoefte aan hebben in de ondersteuning bij de herstel- en versterkingsoperatie, noemen ze een overzicht van alle betrokken instanties en een duidelijk aanspreekpunt. Daarnaast zeggen respondenten dat ze geholpen willen worden door mensen die ook daadwerkelijk iets voor hen kunnen betekenen, dus mandaat hebben om ook dingen in gang te zetten.

"Je moet eigenlijk echt iemand hebben die gewoon de regels kent en die je gewoon volledig ondersteunt. Dat hele pakketje meedenkt. Echt, echt alles. Dat zou helpen."

"Er zijn zes instanties voor hetzelfde probleem. Dus ik zou zeggen: gooi al die mensen wat meer bij mekaar en maak er echt één instantie van. En geef die dan ook daadwerkelijk daadkracht."

"Maar wat voor mandaat hebben jullie? Jongens, dat pand, als het pand herbouwd moet worden, dat gaat over een miljoen en plus. Ik zeg: heb je mandaat voor een miljoen? Nee, die heb niet. Ik zeg: nou, prima, klaar."

"Er zijn zoveel organisaties en dingen die iets kunnen of iets ermee hebben. Maar weet dat allemaal, vind dat allemaal maar, waar kun je het allemaal vinden eigenlijk?"

Afstemming situatie ondernemer

Sommige respondenten ervaren weinig afstemming over hun specifieke situatie door betrokken instanties. Zo is het voor bepaalde ondernemers relevant op welk moment in het jaar ze dicht zijn voor versterking, dus is het van belang dit in afstemming te bepalen met de ondernemer. Maar respondenten geven aan dat ze ook op andere vlakken graag willen dat er rekening wordt gehouden met hun persoonlijke wensen.

"Wij zitten met de cadeaumaanden. Hè, Sinterklaas, kerst enzo, dus dan moet je niet half december opleveren."

"We hebben ze dus wel de situatie uitgelegd van: nou, we moeten dus actie ondernemen, want die kleine was op komst. Ik zei: nou, we hebben hier een bedrijf. Ik zeg: Ik moet er wel bij wonen. Levend vee hebben we hier, ik wil daarbij wonen. Ik zei: hoe gaan we dat oplossen? Kunnen we wat voor elkaar betekenen? Ja, ja, dan staan ze met de schouders, ja ik snap het wel zegt ie. Maar dan komt er niks."

"Dat je heel veel discussie hebt over het feit van, ja, maar wij willen die week, want dan hebben we de planning. Ja, zeg maar, wij willen die week niet, omdat hij jarig is. Ik bedoel, hij is er al zo mee bezig. Nou ja dat soort dingen. Dat wordt heel erg vergeten dat je een gezin hebt."

Daarnaast noemen respondenten dat ze gehoord en serieus genomen willen worden door betrokken instanties. Respondenten geven aan dat het belangrijk is om de context van hun onderneming, maar ook hun privésituatie mee te nemen in beslissingen.

"Dan wordt er af en toe weleens vergeten dat ze ook met mensen te maken hebben, heb ik het idee."
"De projectleider zelf van de NCG, had ik meer het gevoel dat zij, ze was op zich niet verkeerd, om maar zo te zeggen, maar zij was meer van de cijfertjes, volgens mij. Altijd maar met die, weet je wel? Dat mocht niet te veel en ook niet meer luisteren op den duur gewoon, weet je wel? Dat je denkt van: ja maar, jij vergeet in het hele verhaal één ding, het is nog steeds ons huis. En wij moeten daarin terug."

"Je vecht, je vecht voor iedereen en je wil dat iedereen het goed heeft. En dan, zodra je dan zelf een heel klein ietsje, relatief klein gezien, klein ietsje graag wil dat dat goed voor jou geregeld wordt... Dan is er niemand. Dat gevoel. En dat, dat maakt een scheur in mijzelf."

6. Binding met de praktijk

- Het verschil in werkstijl en de manier van presenteren van vertegenwoordigers van betrokken instanties leidt in sommige gevallen tot ergernis en frustratie bij respondenten.
- Respondenten met een karakteristiek pand ondervinden hier soms nadeel van in de procedures.
- Sommige respondenten ervaren frustratie door het gebrek aan kennis van sommige vertegenwoordigers van betrokken instanties over hun onderneming of het ondernemerschap.

De afstand tussen de leefwereld van de respondenten en de systeemwereld van betrokken instanties kwam regelmatig terug in de interviews. Respondenten ervaren verschil in de werkstijl van betrokken ambtenaren en hun eigen werkstijl als ondernemer of in de manier van presenteren van mensen die langskomen bij hun woning of onderneming.

Werkstijl

Respondenten ervaren afstand ten opzichte van betrokken instanties waar het aankomt op de werkstijl van ambtenaren. Zo noemen ondernemers dat ze zelf gewend zijn om hard te werken zonder gedoe en regels eromheen en dat ze dat bij de contactpersonen van betrokken organisaties anders ervaren.

“Hè, want als zij praten over: ja, maar de vakantieperiode, die komt er ook aan, ja, dan wordt er gewoon vier maanden, gebeurt er gewoon niks. En, omdat wij zijn ondernemers, hè, dus ik ben ook niet zo’n vergaderman. Dus dan is het vandaag besluiten en morgen doen, hè. Dus dat werkt gewoon heel anders”

“Dat hele ambtenarengedoe, ze willen maar geen verantwoordelijkheid nemen voor hun besluit. Dat is eigenlijk wat er gewoon in het hele verhaal zit. En ja, dat kan gewoon niet. Daarom dat mensen, iedereen wordt knettergek van de instanties, hoor, niet van de schade.”

“Hoe moet je dan in de vredesnaam vertrouwen op dat het allemaal goed komt? Als ze zelf al niet eens weten van de ene afdeling. Wel op een gegeven moment heb ik tegen die projectleider, op een gegeven moment ook een keer tegen hem gezegd. Toen liep die eruit, ik zeg, als je nou daar, daar staat een trapje. Hij zegt: maar wat moet ik met een trapje? Ik zeg: nou, die kun je meenemen, dan kun je met een trapje over die schuttingen bij jullie kijken.”

‘Pak en patserbak’

Niet alleen de werkwijze, maar ook de manier van presenteren komt in een aantal interviews als gespreksonderwerp naar voren. De respondenten noemen dat de mensen van betrokken instanties³ veelal in dure auto's aankomen. Respondenten geven aan dat dit voor onbegrip kan zorgen bij gedupeerde bewoners en ondernemers. Sommige respondenten met een agrarisch bedrijf noemen bijvoorbeeld dat ze het onbegrijpelijk vinden dat vertegenwoordigers van betrokken instanties aankomen op schoenen die totaal niet geschikt zijn voor hun boerenerf. Ze ervaren hierdoor een afstand tussen hun eigen leefwereld en die van de instanties.

“Dat zijn allemaal van die mannen die met het naamplaatje voorop lopen. Nou, weet je, ook wat onnozel hè. Toen in het begin ook, toen ze hier gingen uitmeten. Dan lopen ze hier, ja, ik denk, doe een paar laarzen achterin de auto. Gewoon op hun lakschoentjes.”

“Als jij met een auto van een ton het erf op komt rijden... Sta je met vijf nul achter. Dus kom in godsnaam gewoon lekker met een Suzuki Alto.”

“Krijg je hier een persoon. Hij mag best aardig wezen, ik vind het een vreselijke vent. In net pak, gelakte schoenen.”

“Maar dan staat er een nieuwe BMW X5, weet ik veel wat, voor de deur. Er staan twee Tesla's. (...) Maar als je als gedupeerde, en je wordt, voor elk dubbeltje en kwartje moet je knokken en je ziet dat gewoon voor je deur staan met vier, vijf man sterk.”

“En toen wij daar binnen kwamen ook. Dan zitten er echt werkelijk waar, hè, vijf mannen in driedelig kostuum hè. Ik zeg: net of je voor het tribunaal moet verschijnen.”

Karakteristieke panden

Een ander punt dat in meerdere interviews naar voren komt is de status van het pand en de mogelijke problemen die dat op kan leveren voor een ondernemer. Een aantal respondenten noemt dat ze last hebben van de karakteristieke status van het pand. Hierdoor kunnen ze geen of minder veranderingen aanbrengen in het pand ten behoeve van hun onderneming.

“Ik snap dat je de molentjes en bepaalde woningen karakteristiek maakt. Maar niet een bedrijfspand, die moet met z'n tijd meegaan.”

³ Uit interviews komt niet altijd duidelijk naar voren van welke organisatie deze mensen zijn. Deze ervaringen gaan dus niet over één bepaalde organisatie, maar kunnen betrekking hebben op alle instanties, bedrijven en organisaties binnen het gaswinningsdossier.

“Maar omdat het een boerderij is die karakteristiek is, moet je dus dezelfde volumes terugbouwen. En dat was in deze tijd in [naam gebied] echt reusachtig groot. Eigenlijk veel te groot en onhandig. Dus ja, de gemeente die heeft dus panden als karakteristiek aangemeld om het in ere te houden. Maar het moet ook allemaal betaald worden, hè.”

Voor respondenten met een agrarisch bedrijf geldt daarbij ook dat ze graag met hun bedrijf mee willen gaan met de tijd. Ze noemen het gevoel dat ze hierin worden tegengehouden door de karakteristieke status van hun pand, omdat ze bijvoorbeeld geen grotere schuur mogen bouwen voor de modernere machines waar ze nu mee werken.

“Terwijl dit, ja, dit is van 100 jaar terug. Ja, toen was de situatie in de landbouw tuurlijk heel anders als nu. Dus ja, dan eisen ze dat je dus hetzelfde weer bouwt. Dus dat vind ik heel vreemd.”

“Zij vinden die gebinten in dit gebouw heel mooi. In de binnenkant zijn het allemaal palen. Wij hebben nu grotere machines. Vroeger voor een paard en wagen was prima, maar nu... Met deze machines is het gewoon niet praktisch. Wij kijken daar praktisch en ondernemend naar. En zij kijken naar hoe mooi het is. Maar het is een bedrijf, het is geen museum. (...) Ja wij kijken er als bedrijf zijnde naar. En als ondernemer naar. En wij moeten ook ons boterham ermee verdienen en we hebben ook onze risico's.”

Gebrek aan relevante kennis

Tot slot zien we bij meerdere interviews frustratie rondom de kundigheid van betrokken instanties. Daarbij wordt bijvoorbeeld genoemd dat de mensen vanuit betrokken instanties geen goed zicht hebben op wat het voor de ondernemer betekent om te moeten versterken of herstellen en wat daarbij komt kijken voor de specifieke onderneming. Respondenten vertellen dat ze het frustrerend vinden dat ze niet worden bijgestaan door mensen die verstand hebben van de problemen waar ze als ondernemer tegenaan lopen.

“Ze hebben er gewoon geen kijk op. Hoe het werkt als je een auto hebt en hoe je daarmee aan het verdienen bent.”

“Maar ze hebben totaal geen binding met de praktijk. Ze weten totaal niet waar een boer behoefte aan heeft of waar, hè, waar we, de gebouwen behoefte aan hebben, zeg maar. Dus dat is heel frustrerend dan.”

“Hij wist van toeten noch blazen, die had een cursus gevolgd. En die moet zo'n rapport en die moet zo'n groot bedrijf als dit... Geef hem een paar woninkjes in het dorp. Dat is eenvoudig en niet zo'n toko als hier.”

7. Toekomst onderneming

- De problemen rondom de herstel- en versterkingsoperatie leidt bij sommige respondenten tot zorgen over de toekomst van hun onderneming en van andere ondernemingen in het gebied.
- Bij sommige respondenten leven zorgen over de opvolging van hun bedrijf en de ontwikkelingen in de gaswinningsproblematiek.
- Voor een aantal respondenten levert de herstel- en versterkingsoperatie ook kansen op voor hun onderneming.

Bij verschillende respondenten zien we dat er zorgen leven over de toekomst van hun onderneming. Ondernemers zijn zelf verantwoordelijk voor de toekomst van hun onderneming. Risico's die de herstel- en versterkingsoperatie met zich mee brengen zijn dus ook voor eigen rekening. In de interviews spreken respondenten over zorgen die ze hebben over de onzekere toekomst van hun onderneming, de opvolging van hun bedrijf en de eventuele kansen die de herstel- en versterkingsoperatie met zich mee brengt.

Onzekere toekomst

Een deel van de respondenten heeft zorgen over de toekomst van hun onderneming. De problemen die de herstel- en versterkingsoperatie veroorzaakt kunnen hierop ook van invloed zijn. Zo noemt een respondent als voorbeeld de zorgen over gevolgen van eigen kosten die ze hebben moeten maken en van het inkomstenverlies op de toekomst van de onderneming.

"Nog steeds niet zo rooskleurig. Hè, want ik heb qua bedrijf behoorlijk, ben ik ingeteerd. Je kunt voor spulletjes waar je mee werkt bijna niet lenen, want de banken en leasemaatschappijen, die hebben niet zoveel met jouw werk. Omdat, nou, dat kun je wel zien, 's winters wordt er niets verdiend. Je moet het van een paar maanden in het seizoen hebben dat er behoorlijk wat binnenkomt. Dat is heel ongewis en daar is niet op te bouwen. Maar we weten gewoon meestal dat het wel weer goed komt, maar dat geld schieten, dat is moeilijk. Nee, we hebben zoveel ingeteerd."

"En dan zitten wij als bedrijf gewoon in de situatie van, nou ja, mijn broer en ik, wij zijn beiden nog relatief jong en dan wil je met je bedrijf ook vooruit. Dus het is ook niet dat je zegt van: Nou, we gaan eerst even drie ton extra in een woning stoppen."

"Het gebouw gaat steeds verder achteruit. Hè, je investeert niet omdat het, omdat je weet dat het gesloopt wordt. Maar dat doen we al vijf jaar. Nou, een gebouw wat vijf jaar lang niet geschilderd en niet opgeknapt wordt. Het gaat gewoon steeds verder van je af en het is wel ons visitekaartje om het zo maar te zeggen."

Daarnaast maken sommige respondenten zich zorgen of er niet te veel ondernemers zullen gaan stoppen door de problemen rondom de herstel- en versterkingsoperatie. Een van de respondenten vertelt dat ze zelf ook twijfelen om te stoppen omdat ze bang zijn dat ze niet meer kunnen genieten als de versterking achter de rug is.

“En dan vind ik wel het ernstige dat er gewoon ondernemers bij zijn, die er gewoon mee ophouden, omdat ze er gewoon klaar mee zijn. Ik bedoel, die hebben geen zin in het hele gezeik en gezanik en gezeumer.”

“We zijn nog steeds enthousiast over het bedrijf, we willen nog steeds. Alleen ik heb geen idee of ik nog wel kan genieten als het straks nieuw is. En of ik dan überhaupt nog hier wil blijven wonen. Of we dan nog daarvan kunnen genieten.”

Opvolging

We zien bij enkele respondenten zorgen over de opvolging van hun bedrijf. Bij agrarische ondernemingen neemt één van de kinderen vaak het bedrijf over. Sommige respondenten geven aan dat ze een goed toekomstbestendig bedrijf willen achterlaten voor hun kinderen. Deze zorgen spelen mee als respondenten plannen moeten maken voor de toekomst van hun onderneming in het kader van de herstel- en versterkingsoperatie.

“Ja, je hebt er een leven lang voor gewerkt en denk je, nou, een stapje terug doen. Nee kijk, dan is het mooi als je het doorgeeft aan één van de kinderen, weet je wel. Dan heb je allemaal hele andere waardes op papier. Ja, dat was wel altijd een optie, maar dat is niet meer. Mijn zoon heeft toch al besloten. Gewoon door alle regeltjes en alles.”

“Tussendoor ben je met die schuur bezig, omdat je hè, ook toekomstbestendig voor eventueel als die jongens en meisje, die nu, als die boer willen worden, zeg maar, dat ze ook een toekomstbestendig bedrijf hebben. Dus daar ben je ook alweer mee bezig.”

Kansen voor onderneming

De versterking van bedrijfspanden kan ook voor de ondernemer een kans bieden om het pand bijvoorbeeld toekomstbestendiger te maken. Enkele respondenten noemen dat als ze toch al bezig moeten met het pand, in het kader van herstel of versterking, ze dan ook graag andere verbeteringen aan het pand willen meenemen. Respondenten vertellen bijvoorbeeld dat ze blij zijn dat het pand van het gas af is of gaat.

“Nouja, zoals wij het voor ogen zien, dan zou je, dan denk je van, ja, wij hebben hier een bedrijf en je wil je bedrijf ook toekomstbestendig maken. Dus als je het toch met bouwvakkers allerlei dingen

gaat versterken, doe dan direct de dingen waarmee je ook, nou, qua bedrijf ook weer een stap verder kan."

"Op sommige manieren kwamen we er ook heel mooi uit. We zijn hiervoor helemaal van het gas af, bijvoorbeeld. (...) Op kantoor een airco, in de winkel, daar zitten allemaal inbouw airco's. En dan kon met dichte portemonnee. Dus daar was ik heel blij mee."

"Nou, we mogen gebruik maken van maatregel 28. Dus dat is op een grote boerderij, is dat echt, dat is een hele mooie kans."

8. Discussie

In hoofdstuk 1 beschreven we de elementen van de keten die weergeeft hoe de problematiek rondom de gaswinning van invloed is op de bewoners en ondernemers in Groningen, zie Figuur 1.1 (p.9). In dit rapport hebben we de invloed van de context van de ondernemers in het gaswinningsgebied beschreven. In Tabel 8.1 zijn de ketenelementen binnen de gaswinning en binnen de context van de ondernemer samengevat.

Tabel 8.1

Ketenelement	Binnen gaswinning	Context ondernemer	Hoofdstuk
Primaire blootstelling	Aardbevingen veroorzaakt door gaswinning	Angst en gevoelens van onveiligheid	Algemene doorlopende impact (p. 14)
Verlies en schade	Financieel verlies, schade aan het pand, verlies dorpsgezicht, verlies buurtcohesie	Verlies van omzet Eigen kosten die ondernemers soms moeten maken	Omzetverlies (p. 17) Extra kosten (p. 19)
Procedurele last	Tijd kwijt aan procedures, werkzaamheden in het pand	Fiscale kwesties bij omzetting bedrijfspand naar privé Verstrengeling van zakelijke en persoonlijke impact Aanhoren van ervaringen van andere bewoners Veel regelingen voor ondernemers, gebrek aan informatie rondom (veranderingen in) regelingen Karakteristieke status van pand als complicerende factor bij aanpassingen	Fiscale problemen (p.20) Verstrengeling zakelijk en privé (p.22) Sociale functie (p. 24) Ervaring met ondersteuning (p. 25) Karakteristieke panden (p. 30)

Erkenning	Gebrek aan erkenning van gaswinnings-problematiek onder Groningers	Gebrek aan context-specifiek maatwerk door betrokken instanties Verschil in werkstijl tussen ambtenaren en ondernemers, presentatiewijze vertegenwoordigers Frustratie rondom kundigheid van betrokken instanties	Afstemming situatie ondernemer (p. 27) Binding met de praktijk (p. 29) Gebrek aan relevante kennis (p. 31)
Hoop en perspectief	Lange duur procedures en versterkingsoperatie	Zorgen over toekomst en toekomstbestendigheid onderneming (ook voor opvolgers) Kansen om pand toekomstbestendiger te maken	Onzekere toekomst (p. 32) Opvolging (p. 33) Kansen voor onderneming (p.33)

Binnen de *context* van de ondernemer in het gaswinningsgebied is de *primaire blootstelling*, aardbevingen veroorzaakt door gaswinning, niet anders dan voor anderen in het gaswinningsgebied. Bij ondernemers spelen ook zorgen over de veiligheid van hun woning of bedrijfspand en de angst voor nieuwe aardbevingen. De manier waarop zij *verlies en schade* ervaren, uit zich bijvoorbeeld in het verlies aan omzet en eigen kosten die ze soms moeten maken. Dit omzetverlies is daarnaast soms moeilijk te bewijzen, waar ondernemers soms veel tijd en energie aan kwijt zijn, dit vormt een *procedurele last*. Binnen de gaswinningsproblematiek zien we in de interviews terug hoe de *procedurele last* van ondernemers tot aanvullende *schade en verlies* leidt. Ondernemers moeten steeds zoeken naar een positieve balans tussen inkomsten en uitgaven. De gaswinningsproblematiek drukt hierop omdat het zorgt voor een diversiteit aan extra kosten, gedeelde omzet omdat er niet kan worden geproduceerd, loonkosten, afschrijvingen die doorlopen en (her)waarderingsskwesties van (onder)pand.

De *procedurele last* van ondernemers in het gaswinningsgebied zit ook in de hoeveelheid regelingen en het ervaren gebrek aan kundige instanties die hierbij kunnen helpen. Daar komen soms nog extra dingen bij die de *procedurele last* verder verzwaren, zoals fiscale problemen of het hebben van een karakteristiek pand, waardoor ze geen of minder veranderingen kunnen doen aan het pand. In sommige gevallen is de *procedurele last* groter

dan de oorspronkelijke dreiging en schade en verlies. Een andere manier waarop ondernemers *procedurele last* ervaren is de hoeveelheid aan regelingen en betrokken instanties. Om de *procedurele last* te verminderen maken enkele respondenten gebruik van de ondersteuning van het Agroprogramma en zijn daar overwegend positief over. Ze voelen zich daar ontzorgd en ervaren dat de betrokken begeleiders goede kennis van zaken hebben.

De werkstijl en procedures van overheden en instanties sluiten niet altijd goed aan bij de leefwereld van ondernemers. Geld voor de herstel- en versterkingsoperatie komt naar hun idee niet ten goede aan oplossingen, maar gaat op aan het proces. Dit draagt ook bij aan de mate van *erkenning* voor de problemen van ondernemers in het gaswinningsgebied. Daarnaast speelt de frustratie over de kundigheid van betrokken instanties hierin ook een rol. De mate van *hoop en perspectief* voor ondernemers is afhankelijk van de zorgen die ze hebben over hun onderneming in de toekomst. Dit kan verbeterd worden door ondersteuning te bieden waar ondernemers ook echt iets aan hebben en kansen kunnen bieden voor hun onderneming in de toekomst.

Los van de uitdagingen van het ondernemerschap bestaat de *context* niet alleen uit de gaswinningsproblematiek. Ondernemers hebben te maken met een serie problemen waar ondernemers in de regio mee te maken krijgen los van gaswinning, zoals de nasleep van de corona pandemie en krimp. Daarnaast hebben ondernemers ook te maken met de verstrengeling van zakelijke en persoonlijke impact van de gaswinningsproblematiek. De combinatie van problemen die wel en niet gerelateerd zijn aan de gaswinning vormt een belemmering voor het ondernemerschap.

Aanbevelingen

Op basis van de bevindingen hebben we een aantal aanbevelingen opgesteld.

1. Bij de ondersteuning voor ondernemers in het gaswinningsgebied is het belangrijk om rekening te houden met specifieke behoeften en mogelijkheden die er bij verschillende soorten ondernemingen zijn en daarnaast ook de persoonlijke situatie van de ondernemer hierin mee te nemen. In regelingen voor ondernemers of bewoners zou beter rekening moeten worden gehouden met de stapeling van gevolgen van de gaswinning, zoals bij de vergoeding van immateriële schade.
2. Ondernemers hebben behoefte aan een duidelijk aanbod van regelingen en een aanspreekpunt voor mogelijke ondersteuning. Daarnaast zijn ondernemers geholpen met ondersteuning van betrokkenen die ook daadwerkelijk iets kunnen betekenen voor hun onderneming en dus het mandaat hebben om dingen in gang te zetten.

3. Het is in het algemeen belang om bedrijfspanden toekomstbestendiger te maken. Geef ondernemers de mogelijkheid om tijdens de versterking ook aanpassingen mee te nemen die het (bedrijfs)pand toekomstbestendiger maken.
4. Tijdens herstel- en versterkingswerkzaamheden moet rekening worden gehouden met de specifieke activiteiten van de onderneming. Denk bijvoorbeeld aan het sluiten van winkels op momenten in het jaar waarop minder wordt verkocht en niet rondom feestdagen.
5. Verbreed of versimpel mogelijkheden om omzetverlies en eigen kosten te vergoeden zodat ondernemers geen problemen meer hebben met de bewijslast. Daarnaast zou de uitbetaling van deze vergoeding snel moeten verlopen, zodat ondernemers niet lang hoeven te wachten op de terugbetaling van zelfgemaakte kosten.
6. Investeer in de aantrekkelijkheid van het gaswinningsgebied voor bedrijven, zodat ondernemers niet onnodig stoppen met hun bedrijf vanwege de gaswinningsproblematiek.

Tot slot

De interviews in deze rapportage geven meer inzicht in de impact van de gaswinningsproblematiek voor verschillende ondernemers. Voor een deel komt het beeld overeen met resultaten uit eerdere verdiepingsinterviews onder bewoners van huizen in versterking (Dückers et al., 2023) of ouderen (Rozema et al., 2024) als het gaat om de ervaren weerslag op eigen welzijn en gezondheid, veiligheidsgevoelens, toekomstperspectief en de leefomgeving. Daarnaast illustreren de interviews hoezeer de gaswinningsproblematiek gevolgen heeft voor het ondernemerschap. Het beïnvloedt de uitvoering van het werk (minder of niet in staat tot productie of dienstverlening), de bedrijfsvoering (personeelskosten die doorlopen, schade aan pand, wachttijd en onzekerheid) en de relatie met klanten. Die invloed staat los van andere regionale sociaaldemografische en economische ontwikkelingen (krimp), de impact en nasleep van de coronapandemie en landelijke vraagstukken die met name agrariërs raken (denk aan stikstof, mestoverschotten en de landbouwtransitie). Tegelijkertijd komen de gevolgen van de gaswinningsproblematiek hierboven en vormen in dat geval een bijkomende last.

Overheden en instanties nemen maatregelen om de specifieke gevolgen van de gaswinning voor ondernemers aan te pakken en op te lossen. Zo zijn voor ondernemers in het gaswinningsgebied via maatregel 24 en 25 uit *Nij begun* al een aantal dingen in gang gezet om de positie van mkb'ers en agrariërs te verbeteren. Agrariërs krijgen onder andere door middel van de maatwerkregeling van het Agroprogramma hulp bij schade en/of versterking van hun bedrijf (maatregel 24). Daarnaast is er voor ondernemers in het mkb onder andere de vergoeding voor de waardedaling ook opgesteld voor bedrijfspanden (maatregel 25). We zien echter dat in de interviews ondernemers noemen dat ze zich niet volledig gehoord en geholpen voelen door de huidige regelingen en aanpak. De behoefte aan maatwerk in

individuele situaties is groot. Daarnaast kan uit de interviews met ondernemers worden afgeleid dat zij veel belang hechten aan investeringen in het lokale en regionale ondernemersklimaat.

Onderzoeksteam en betrokkenen

De onderzoeksleiders van Gronings Perspectief zijn prof. dr. Michel Dückers (faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) en Nivel) en dr. Annette Scherpenzeel (Nivel). Naast hen werken drs. Sanne Berends, drs. Marjolein Boendermaker (projectmanager), drs. Chantal D'Amore, en drs. Judith van der Molen vanuit de RUG en dr. Babet Kanis en drs. Maaïke Rozema vanuit Nivel mee aan Gronings Perspectief als onderzoekers. Zij worden daarin ondersteund door Josephine Scheffelaar (onderzoeksassistent). De coördinatie van het Groninger panel is in handen van het Sociaal Planbureau Groningen, in het bijzonder drs. Femke de Haan en drs. Ewout van Spijker, onder leiding van drs. Marieke Seip.

De onderzoekers zijn volledig onafhankelijk in de uitvoering en de rapportage van het onderzoek. Alle rapporten zijn openbaar en zijn via de website www.groningsperspectief.nl toegankelijk voor bewoners en geïnteresseerden.

Het onderzoek wordt begeleid door een begeleidingscommissie met vertegenwoordigers van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, de Nationaal Coördinator Groningen, Groninger Dorpen, de Groninger Bodem Beweging, het Groninger Gasberaad, gemeenten (Groningen, Het Hogeland en Eemsdelta), de provincie Groningen, de Veiligheidsregio Groningen, de GGD Groningen, het Instituut Mijnbouwschade Groningen, en een wetenschapper gespecialiseerd in statistiek. De begeleidingscommissie adviseert de onderzoekers bij het bepalen van de koers en de uitvoering van het onafhankelijke onderzoek. Daarnaast denkt een klankbordgroep van bewoners actief mee over onderwerpen en vragen vanuit het perspectief van bewoners. Een klankbordgroep van professionals geeft vanuit hun expertise en ervaringen feedback op ons onderzoek en denkt mee.

Referenties

- CBS (2023). StatLine: *Kerncijfers MKB 2023; bedrijfstakken naar Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008)*. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd op 5 juli 2024, op: <https://mkbstatline.cbs.nl/#/MKB/nl/dataset/48036NED/table?ts=1736417838891>
- Conradie, M., Lenderink T., Koopman, M. & Visscher, T. (2024). *Ontwikkeling mkb-ondernemers in aardbevingsgebied*. Ipsos I&O & Decisio.
- Dückers, M. (2022). *De beelden die ons bewegen, de voorspelbaarheid van de rampen die we samen creëren*. Diemen/Groningen: ARQ/Rijksuniversiteit Groningen.
- Dückers, M., Kanis, B., D'Amore, C. & Scherpenzeel, A. (2024). Draagt woningversterking bij aan herstel welzijn Groningers? *Sociale Vraagstukken*.
<https://www.socialevraagstukken.nl/draagt-woningversterking-bij-aan-herstel-welzijn-groningers/>
- Dückers, M., Kanis, B., Van der Molen, J., Gerbecks, J., Boendermaker, M., Berends, S., & Stroebe, K. (2023). *De psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners in 2021 en 2022: Eindrapport Gronings Perspectief fase 3*. Heymans Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
<https://www.groningsperspectief.nl/wp-content/uploads/2023/01/Eindrapport-Gronings-Perspectief-fase-3-31-01-2023.pdf>
- Hilbert, L.P, Noordewier, M.K. & van Dijk, W.W. (2022). *The prospective associations between financial scarcity and financial avoidance*. Journal of Economic Psychology, Volume 88.
- Holmes, A. G. D. (2020). Researcher Positionality: A Consideration of Its Influence and Place in Qualitative Research - A New Researcher Guide. *Shanlax International Journal of Education*, 8(4), 1-10. <https://doi.org/10.34293/education.v8i4.3232>
- IMG (z.d). *Schade aan gebouwen en objecten: Bijkomende kosten*. Instituut Mijnbouwschade.
<https://www.schadedoormijnbouw.nl/bijkomende-kosten>
- Kamerbrief Aanpak gevolgen aardbevingen door gaswinning in Groningen: Aanbevelingen vanuit de agrarische tafel aan de drie overheidslagen, 16 januari 2019.
[https://www.eerstekamer.nl/overig/20190116/aanbevelingen vanuit de agrarische tafel aan de drie overheidslagen](https://www.eerstekamer.nl/overig/20190116/aanbevelingen%20vanuit%20de%20agrarische%20tafel%20aan%20de%20drie%20overheidslagen)

- Kamerbrief *Nij begun: op weg naar erkenning, herstel en perspectief*, 25 april 2023.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/04/25/nij-begun-op-weg-naar-erkenning-herstel-en-perspectief>
- Kanis, B., D'Amore, C., Van der Molen, J., Berends, S., Rozema, M., Scherpenzeel, A., Scheffelaar, J., Boendermaker, M., & Dückers, M. (2024). *De psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners in 2023: Gronings Perspectief Fase 4*. Heymans Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
- NCG (2024). *Schade door versterking / vergoeding kosten voor eigenaren*. Nationaal Coordinator Groningen.
<https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/eigenaar/regelingen-en-subsidies/vergoeding-schade-tgv-versterking>
- Rozema, M., Van der Molen, J., Berends, S., Kanis, B., Boendermaker, M., Dückers, M. & Scherpenzeel, A. (2024). *Ouderen in het gaswinningsgebied: inzichten uit een kwalitatieve studie. Gronings Perspectief fase 4*. Heymans Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
- Togt, R. van der (2023). *Analyse van ondernemersperspectieven in het Groningse Aardbevingsgebied: Diepte-interviewsrapport*. Mkb programma.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal. (2023). *Groningers boven gas. Rapport parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen*.
- Walther, C. M., Stomph, D., & van Dam, R. I. (2023). *Sociale impact van de landbouwtransitie*. (WOT-rapport; No. 150). WOT Natuur & Milieu. <https://doi.org/10.18174/584171>
- Zijlstra, A.A. & Busscher, N. (2025). *Ondernemerschap in het gaswinningsgebied: impact, stakeholders en regelingen*. Groningen: Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen, Rijksuniversiteit Groningen.

Bijlage 1 - Interview protocol

1. Beschrijving situatie en invloed op uw eigen leven

Doel: in brede zin het in kaart brengen hoe de deelnemer te maken heeft met aardbevingsproblematiek, en specifiek de manier waarop hij/zij met versterking en schade te maken heeft. Tevens willen we weten hoe groot de impact is op het eigen leven. Wat is de invloed van de gaswinningsproblematiek op de onderneming en wat doet dat met de ondernemer?

Beschrijving situatie

- Op welke manier heeft u te maken met de gevolgen van de gaswinning? Schade/versterking/beide?
- Op welke manier heeft u met uw onderneming te maken met de herstel- en/of versterkingsoperatie?
Is er sprake van versterking van een bedrijfspand?
 - Huurt u dit bedrijfspand of is het in eigen bezit?
 - Is er ook sprake van een karakteristiek pand of monument?
 - Agrarische bedrijven: Is er sprake van schade of versterking aan landerijen, schuren, stallen en/of een mestkelder? *(Denk hierbij ook aan verzakkingen en daarmee samenhangende wateroverlast en grondkwaliteit)*
- Sinds wanneer? Waarmee begon dit voor u?
 - In welke fase zit u? *(nog geen opname, beoordeeld nog geen advies, versterkingsadvies, begonnen met bouwen, afgerond, niet aan de orde)*
 - Indien nog geen opname: Is het al duidelijk of en wanneer wordt begonnen?
- Is er ook sprake van versterking in de omgeving van uw onderneming? *(woningen, andere winkels of bedrijfspanden)*
- Heeft u in uw woning ook te maken met schadeherstel en/of de versterkingsoperatie? Heeft u uw onderneming en woning in hetzelfde pand, in aangrenzende panden of liggen deze panden niet bij elkaar in de buurt?
 - zelf en/of omgeving
 - als huurder of als eigenaar
 - versterking of sloop/nieuwbouw
 - regulier traject of specifiek traject *(bijzondere situaties, heft in eigen hand, eigen initiatief, bouwimpuls, eigenaar kiest bouwer, typologieaanpak, opname op verzoek)*

Impact

U heeft ons zojuist verteld over schadeherstel en het versterkingsproces van uw onderneming. We willen u nu enkele vragen stellen over de impact hiervan op uw dagelijks leven.

- Welke rol spelen de gevolgen van de gaswinning in uw dagelijks leven? Speelt dit meer bij uw woonsituatie of uw onderneming? *(aandacht voor de stapeling van problematiek, daarop doorvragen)*
 - Agrarische bedrijven: spelen er nog andere thema's voor uw bedrijf op dit moment *(stikstof, milieumaatregelen, duurzaamheidsinvesteringen, rentabiliteit etc.)?*
 - Andere ondernemers: spelen er nog andere thema's voor uw bedrijf op dit moment *(hoge energieprijzen, terugbetalen coronasteun, bedrijfsopvolging, etc.)?*
- Gevoelens met betrekking tot de gevolgen van de gaswinning:
 - Welke?
 - Waardoor? *(door bevingen/onveiligheid of systeem/procedures etc)*

- Zijn deze veranderd in de loop van de tijd?
- Heeft u zorgen over uw bedrijf?
- Hoe beoordeelt u zelf uw gezondheid? Heeft u (chronische) gezondheidsklachten?
 - Heeft u het idee dat er binnen uw onderneming ziekte-uitval is door stress als gevolg van de gaswinningsproblematiek (bij uzelf of bij uw personeel)?
- Indien de versterking al is afgerond:
 - Welk gevoel overheerst als u terugkijkt op de versterking van uw woning?
 - Voelt u zich nu veiliger dan voor de versterking?
 - Hoeveel invloed heeft de gaswinningsproblematiek nu nog in uw dagelijks leven?
- In hoeverre bent u zelf in staat het hoofd te bieden aan de uitdagingen die de versterking met zich meebrengt voor u? Waar komt dat door? Wat zou u daarbij kunnen helpen?
- Heeft u contact met andere ondernemers in het gaswinningsgebied? Zo ja, heeft u ook contact over de herstel- en versterkingsoperatie?
- In hoeverre voelt u zich vertegenwoordigd door organisaties zoals het Groninger Gasberaad of andere belangenverenigingen en heeft u zelf het gevoel te kunnen participeren in besluitvorming?
- Denkt u dat het ondernemen in het gaswinningsgebied anders is dan in de rest van het land?
 - Zo ja, op welke manier heeft dit invloed?

2. Financiële gevolgen

Doel: In kaart brengen wat de financiële gevolgen van de gaswinningsproblematiek zijn op de onderneming. Hoe gaan ondernemers om met een daling van de waarde van hun bedrijfspand, omzetzijdering door schadeherstel en versterking en de mogelijkheid van het aanvragen van nieuwe leningen? Wat is de ervaring met regelingen en ondersteuning?

- Ervaart u financiële gevolgen van de gaswinningsproblematiek met uw onderneming? Zo ja, op welke manier? (*daling waarde bedrijfspand, omzetzijdering door schadeherstel of versterking, geen nieuw verstrekte leningen*)
 - Heeft u investeringen moeten uitstellen of juist naar voren gehaald?
 - Wat doen deze financiële gevolgen met u? (*extra stress, gezondheidsklachten, etc.*)
 - Heeft uw onderneming ook overlast van versterking rondom uw onderneming? (*Denk aan winkels waarvan de huizen binnen het verzorgingsgebied versterkt worden, een winkelstraat/bedrijventerrein waarin meerdere bedrijfspanden dicht zijn ivm versterking*)
- Is het voor u duidelijk welke regelingen er allemaal zijn voor ondernemers? (*onderscheid regelingen ihkv gaswinningsproblematiek & andere regelingen*)
 - Hoe is de informatievoorziening over deze regelingen geregeld?
 - Is het voor u duidelijk bij wie u moet zijn voor regelingen voor MKB/Agrariërs?
 - Zijn deze regelingen toereikend?
- Heeft u ook (praktische) ondersteuning/advies gehad bij het aanvragen van regelingen, bij schadeherstel of versterking? (*Agroprogramma, ondernemersloket GroBusiness, Provincie Groningen, Commissie Bijzondere Situaties, (Provinciaal) mkb-programma, etc.*)
 - Zo ja, hoe heeft u dit ervaren?
 - Zo nee, had u wel behoefte aan ondersteuning/advies?
 - Is het duidelijk waar u moet zijn voor ondersteuning/advies?

- Heeft u ook mentale ondersteuning/advies gehad? (*Stut en Steun, GVA, aardbevingscoaches, werkconsulenten, etc.*)
 - Zo ja, hoe heeft u dit ervaren?
 - Zo nee, had u wel behoefte aan ondersteuning/advies?
 - Is het duidelijk waar u moet zijn voor ondersteuning/advies?

3. Vertrouwen

Doel: De kernvraag hier is in hoeverre deelnemers vertrouwen in overheden en instanties hebben verloren of behouden en waarom. Dit deel helpt om kwetsbaarheid/weerbaarheid in kaart te brengen. Daarnaast willen we het vertrouwen in de toekomst in kaart brengen.

- Er zijn veel instanties bezig met het schadeherstel en de versterkingsoperatie (aannemers/uitvoerders, IMG, NCG, gemeente, regionale overheid, Rijksoverheid etc.). Wat zijn uw ervaringen met deze instanties? Met welke instantie heeft u de meest positieve ervaringen en waarom / met welke het minst en waarom?
- Hoe denkt u over deze partijen? Heeft u vertrouwen in deze partijen?
 - bij weinig vertrouwen nu: wat voor invloed heeft dat op u en op wat u wel/niet doet (in actie, klagen, stemgedrag)
- Is uw vertrouwen in de betrokken instanties veranderd in de loop van de tijd, en waarom?

4. Toekomstperspectief (onderneming)

Doel: Hoe zien de ondernemers de toekomst, zowel van het wonen als werken in de regio en in welke mate speelt de gaswinningsproblematiek hierbij een rol.

- Hoe ziet u de toekomst van uw onderneming in het gaswinningsgebied?
 - Wat zijn de belangrijkste uitdagingen voor uw onderneming in de toekomst (mbt de gaswinningsproblematiek)?
 - Maakt u zich zorgen over de toekomst van uw onderneming?
- In welke mate heeft de gaswinningsproblematiek volgens u invloed op het vestigingsklimaat in de regio? (*vertrekken van andere ondernemers, minder nieuwe ondernemers, leegstand, etc.*)
 - Heeft dit ook invloed op uw eigen onderneming? (*denk aan toeleveranciers, afnemers, levendigheid in winkelstraat, andere diensten*)
- Heeft u het idee dat de gaswinningsproblematiek invloed heeft op het vinden van genoeg personeel voor ondernemers in de regio?
- In hoeverre heeft u vertrouwen in de toekomst? En hoe verwacht u dat het verder gaat (gaswinningsdossier en toekomst dorp of stad)?
 - Zijn uw verwachtingen over de toekomst veranderd door het rapport van de Parlementaire Enquêtecommissie?
 - Kent u de maatregelen uit 'Nij begun' ten behoeve van het MKB/agrariërs (*maatregel 25 (MKB) & maatregel 24 (agrariërs)*)? Wat verwacht u hiervan?

- Wat is de invloed van deze ontwikkelingen in het gasdossier op uw vertrouwen in de betrokken instanties?
- Biedt de gaswinningsproblematiek of versterkingsoperatie uw onderneming ook kansen?

5. Afronding

Tenslotte hebben we een paar algemene vragen over uw onderneming zodat we straks een indruk kunnen geven van wie we hebben geïnterviewd.

- Hoe lang bent u al ondernemer?
- Hoe lang zit uw onderneming al in dit bedrijfspand?
- Wat is uw leeftijd?
- Heeft u zelf nog vragen? Of zijn er belangrijke punten die nog aan bod hadden moeten komen?

Bijlage 2 - Codeerschema

1. Procesverloop schade en versterking

1a verloop (feitelijke beschrijving)

- 1a1 eerste confrontatie met gevolgen van de aardbevingen
- 1a2 beschrijving traject rond schade
- 1a3 beschrijving traject rond versterking/verduurzaming
- 1a4 samenloop schade/versterking
- 1a5 (feitelijke) beschrijving van ervaring van meemaken beving
- 1a6 beschrijving traject rond schade/versterking van persoon in omgeving
- 1a7 beschrijving traject rond immateriële schade
- 1a8 beschrijving schade/versterking omgeving onderneming

1b beleving van respondent over het verloop

- 1b1 communicatie/informatievoorziening (brieven, informatieavonden, bijeenkomsten, NB: verschil huur/koop)
- 1b2 één op één contact met instanties/ contactpersonen
- 1b3 inspraak
- 1b4 tempo (traag/stroperig/snel)
- 1b5 regels worden gaandeweg steeds bijgesteld
- 1b6 rechtvaardigheid uitkomst van procedures/tegemoetkomingen
- 1b7 verspilling van geld/onnodig ingewikkeld
- 1b8 veranderingen in het proces (vb uitstel)
- 1b9 ongelijkheid in de versterking (tussen bewoners)

1c visie op versterken of schade herstellen

- 1c1 mensen in versterking of schadeherstel: vinden ze dit nodig/zinvol?
- 1c2 mensen niet in versterking/geen schadeherstel: wat vinden ze daarvan? Mee eens?
- 1c3 visie op versterking algemeen (is het nodig? worden de juiste prioriteiten gesteld?)

2. Impact

2a impact persoonlijk leven

- 2a1 angst/onveiligheid
- 2a2 emoties: moedeloosheid, machteloosheid, boosheid, wanhoop, gevoel niet serieus te worden genomen, dankbaarheid
- 2a3 impact op dagelijks leven (werk, familiebezoek, relaties)
- 2a4 impact op plannen (vb uitstellen van onderhoud, vakanties etc)
- 2a5 impact op gezondheid (slecht slapen, stress)
- 2a6 moegestreden/murw
- 2a7 gedoe van schade opnames/versterking/inspecties etc

- 2a8 (overwegen/wens om te) verhuizen
- 2a9 impact op woonplezier
- 2a10 impact meemaken beving
- 2a11 impact op financiële situatie
- 2a12 persoonlijkheid
- 2a13 gebrek aan perspectief

2b impact op onderneming

- 2b1 stapeling van problemen (privé/werk)
- 2b2 andere thema's die spelen (agrarisch)
- 2b3 andere thema's die spelen (mkb)
- 2b4 zorgen over onderneming
- 2b5 impact van financiële gevolgen
- 2b6 gedoe/last van versterking pand
- 2b7 koppelkansen

3. Financiële gevolgen

3a financiële gevolgen

- 3a1 daling waarde bedrijfspand
- 3a2 omzetsderving door schadeherstel of versterking eigen onderneming
- 3a3 omzetsderving door schadeherstel of versterking derden
- 3a4 investeringen uitstellen/naar voren halen
- 3a5 problemen met leningen
- 3a6 extra kosten moeten maken

3b ervaringen met procedures/regelingen versterking en schade

- 3b1 gemak/ongemak aanvragen
- 3b2 duidelijkheid/onduidelijkheid procedures
- 3b3 toegankelijkheid procedures
- 3b4 toereikendheid regelingen
- 3b5 afstemming op specifieke situatie respondent

4. Ondersteuning/advies

4a praktische ondersteuning/advies

- 4a1 ervaring met ondersteuning/advies
- 4a2 behoefte aan ondersteuning/advies
- 4a3 duidelijkheid aanbod

4b mentale ondersteuning/advies

- 4b1 ervaring met ondersteuning/advies
- 4b2 behoefte aan ondersteuning/advies
- 4b3 duidelijkheid aanbod

4c contact

- 4c1 contact met andere ondernemers
- 4c2 contact met buurtbewoners/familieleden

5. Vertrouwen

5a vertrouwen betrokken instanties

5a1 integriteit/bedoelingen van instanties (onwil)

5a2 competentie van instanties (onmacht en/of onkunde)

5a3 veranderingen in vertrouwen over de tijd

5a4 algemeen vertrouwen in instanties

5b verschil leefwereld instanties en ondernemers

6. Toekomstperspectief

6a toekomst onderneming

6a1 belangrijkste uitdagingen

6a2 zorgen over toekomst onderneming

6a3 zorgen opvolging bedrijf

6b vestigingsklimaat

6b1 effect op eigen onderneming

6b2 algemeen effect

6b3 arbeidsmarkt (genoeg personeel)

6c toekomst regio

6c1 politieke toekomst

6c2 ontwikkelingen gaswinningsproblematiek

6c3 energietransitie

6c4 leefbaarheid regio

6c5 parlementaire enquête/Nij begun

6d toekomst persoonlijk

6d1 leeftijd/pensioen

7. Diversen

7a Groningse identiteit/mentaliteit

7b Karakteristieke panden/bestemmingsplan/dorpsgezicht